

УДК 821.222.1
ББК 84(5)
Н62

Рецензенты:

д.филол.н., профессор кафедры иранской филологии Института стран Азии и Африки МГУ им. М.В. Ломоносова *М.Л. Рейснер*;
к.филол.н., главный научный сотрудник Института классического Востока и античности НИУ ВШЭ *Н.Ю. Чалисова*

Научный редактор *М.А. Алонцев*

Перевод вступительной статьи:

к.филол.н., преподаватель Университета Алламе Табатабаи (Тегеран)
Наргес Санаи

Никитенко, Е. Л. Персидская проза XX–XXI веков в русских переводах [Текст] / Е. Л. Никитенко ; под науч. ред. М. А. Алонцева ; пер. вступ. ст. на перс. яз. Н. Санаи ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2020. — 160 с. — 300 экз. (1-й завод — 100 экз.). — ISBN 978-5-7598-2133-5 (в обл.). — ISBN 978-5-7598-2063-5 (e-book).

Книга призвана познакомить читателя со всем разнообразием доступных ныне переводов современной персидской прозы и послужить подспорьем для исследователей современной персидской литературы, желающих оценить, насколько полно и многосторонне представлена литература Ирана XX–XXI вв. на русском языке и какие лакуны нуждаются в заполнении.

Книгу открывает очерк истории переводов современной персидской прозы на русский язык, который содержит также краткий обзор наиболее важных для персидской литературы произведений, не представленных в русском переводе. Библиография включает имена 126 иранских писателей, чьи романы, повести и рассказы были опубликованы в русском переводе с 1920-х годов по 2018 г. Имя автора сопровождается краткой биографической справкой; вслед за русским названием переведенного произведения в скобках приводится его оригинальное название в арабо-персидской графике.

Для студентов-иранистов, специалистов по персидской литературе и всех интересующихся литературой Ирана XX в.

УДК 821.222.1
ББК 84(5)

Опубликовано Издательским домом Высшей школы экономики
<<http://id.hse.ru>>

doi:10.17323/978-5-7598-2133-5

ISBN 978-5-7598-2133-5 (в обл.)
ISBN 978-5-7598-2063-5 (e-book)

© Вступительная статья, составление.
Никитенко Е.Л., 2020

Содержание

Современная персидская проза на русском языке	4
رمان و داستان معاصر فارسی به زبان روسی	7
Библиография переводов персидской прозы	45
<i>Приложение I.</i> Сборники, в которых публиковались переводы современной персидской художественной прозы	138
<i>Приложение II.</i> Алфавитный указатель авторов в арабо-персидской графике	147
<i>Приложение III.</i> Учебные пособия и исследования по современной персидской литературе	153
Список использованной литературы	156

Современная персидская проза на русском языке

Принято считать, что история современной персидской литературы начинается в 1921 г. с выходом первого сборника рассказов М.А. Джамаль-заде. Примерно в это же время были опубликованы «Сказание» Нима Юшиджа (1922), первое модернистское стихотворение на персидском языке, и «Страшный Тегеран» М. Мошфека Каземи, именуемый первым иранским социальным романом.

В истории переводов современной персидской литературы на русский язык можно выделить три периода: довоенный (1920–1930-е годы), послевоенный советский (1950–1980-е годы) и постсоветский (1990-е годы — настоящее время). Каждый из этих периодов имел свои особенности, касавшиеся тематики переводимых произведений, подбора переводчиков и роли государственных структур в финансировании и контроле за осуществлением процесса перевода и книгоиздания.

В первое десятилетие существования современной персидской литературы русскоязычный читатель не имел возможности с ней познакомиться. Даже для исследователей-иранистов Москвы и Ленинграда следить за развитием литературного процесса в Персии было порой непосильной задачей, в первую очередь из-за отсутствия доступа к новым книгам и журналам. Книги выписывались через знакомых, шли долго, иногда терялись на почте. В 1927 г. К.И. Чайкин, в то время преподаватель Коммунистического университета трудящихся Востока (КУТВ) в Москве, напишет: «Скверно, что в деле получения журналов, книг и газет из Персии мы совершенно отрезаны»¹.

О трудностях, с которыми сталкивались иранисты в 1920-х годах, может рассказать переписка Ю.Н. Марра и К.И. Чайкина.

¹ *Марр Ю.Н., Чайкин К.И.* Письма о персидской литературе / сост. сб., ред. текста, предисл. и примеч. С.М. Марр, А.А. Гвахария. Тбилиси: Мецниереба, 1976. С. 20.

Осенью 1926 г. К.И. Чайкин получил задание составить справку о современной персидской литературе. Плохое знакомство с темой и отсутствие в Москве материалов побудило его обратиться к Ю.Н. Марру, читавшему в то время в Ленинграде курс по современной персидской литературе, и просить его прислать список «самого важного» с краткой характеристикой каждого произведения. Выяснилось, однако, что в своем курсе Ю.Н. Марр рассматривал в основном современную — начала XX в. — персидскую поэзию и почти не касался прозы.

Показательна характеристика современной персидской литературы, данная Ю.Н. Марром в письме К.И. Чайкину от 19 апреля 1927 г., в котором ученый пересказывал коллеге содержание своего доклада «Тегеранские литературные впечатления»: «Современная литература Персии трудно поддается учету, потому что большая часть ее либо из цензурных соображений, либо из-за отсутствия средств, существует лишь в рукописи, или в записных книжках любителей. Часть появляется в периодических изданиях и если не успевает обратить на себя внимание законодателей литературной моды и просто интересующихся, то исчезает почти бесследно. Часть наконец печатается в отдельных книгах или в более солидных журналах, которые издаются в большом количестве экземпляров и не так легко теряются. Из этой последней части кое что, но далеко не все доступно нам в Ленинграде»².

Ситуация, по словам Ю.Н. Марра, усугублялась существованием нескольких литературных центров и отсутствием либо слабостью связей между ними. Если столичные литераторы еще пользовались большей или меньшей известностью у иностранных специалистов, то произведения авторов из провинции, попадавшие в поле зрения читателя-иностранца, исчислялись единицами.

Все высказанные Ю.Н. Марром соображения в несколько расширенном виде вошли в предисловие К.И. Чайкина к его «Краткому очерку новейшей персидской литературы» — одному

² Там же. С. 33. Орфография и пунктуация автора сохранены.

из первых пособий по этому предмету на русском языке³. В самом очерке К.И. Чайкин касается в основном поэзии и периодической печати. Из произведений художественной прозы он упоминает «Были и небылицы» Джамаль-заде, «Страшный Тегеран» (у Чайкина — «Тегеранские трущобы») М. Мошфека Каземи, «Горькую судьбину» и другие романы Аббаса Халили, «Шахрназ» Я. Доулабади, романы Санати-заде и прозу Этесам оль-Молька. За исключением «Былей и небылиц» и отчасти «Страшного Тегерана», К.И. Чайкин дает этим произведениям невысокую оценку. Последующие исследователи и переводчики современной персидской прозы, очевидно, разделяли подобную точку зрения или же приняли ее на веру: романы, получившие низкую оценку К.И. Чайкина, никогда не были переведены на русский язык.

Согласно «Библиографии Ирана», охватывающей период с 1917 по 1965 г., первым опубликованным в СССР образцом современной персидской прозы стал рассказ Абулькасима Лаури «Торжество Аббаса», напечатанный в журнале «Вестник иностранной литературы»⁴ за 1928 г. (№ 4, с. 120–124) в переводе Б. Лапина и З. Хацревина⁵. Об Абулькасима Лаури нам известно очень немного: в разделе «Наши авторы» журнала «Вестник иностранной лите-

³ «Краткий очерк новейшей персидской литературы» К. Чайкина был опубликован в 1928 г. Тогда же в Ленинграде вышел «Очерк истории персидской литературы» Е.Э. Бертельса, заключительная часть которого посвящена современному состоянию литературы в Иране.

⁴ В «Библиографии Ирана» ошибочно указано, что рассказ был опубликован в журнале «Иностранная литература» (см.: Библиография Ирана: литература на русском языке (1917–1965 г.) / сост. А.К. Сверчевская, под ред. Н.А. Кузнецовой. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1967. С. 284).

⁵ Захарий Львович Хацревин (1903–1941) — литератор, военный корреспондент, выпускник Ленинградского института живых восточных языков, где изучал персидский язык. В 1933 г. опубликовал книгу рассказов «Тегеран». Борис Матвеевич Лапин (1905–1941) — литератор, военный корреспондент; участвовал в геоботанической экспедиции по Средней Азии, самостоятельно изучил восточные языки. З.Л. Хацревин и Б.М. Лапин много работали в соавторстве, в частности, в 1933 г. издали комментированные переводы газелей Хафиза («Новый Хафиз») (см.: Краткая литературная энциклопедия. М.: Советская энциклопедия, 1962–1978).

ратуры» сказано, что Абулькасим Лаури — «молодой персидский писатель, черпающий свои сюжеты из жизни бедноты»⁶. В своей книге «Тегеран. Рассказы» З. Хацревин приводит несколько более подробные сведения об этом авторе⁷: этот молодой иранский прозаик родился в Южной Персии, в юности несколько лет провел среди бахтиарских племен, какое-то время работал грузчиком в Бушире. З. Хацревин также сообщает, что познакомился с А. Лаури в Тегеране, где жил и работал после окончания института. Вскоре после их первой встречи А. Лаури отправился в Шуштер и по дороге скончался. Нам не удалось обнаружить сведения об Абулькасима Лаури в иных русско-, персо- или англоязычных источниках. Остается надеяться, что это удастся сделать кому-либо из наших читателей. Впрочем, нельзя исключать и той возможности, что в действительности Абулькасима Лаури не существовало, а рассказ «Торжество Аббаса» (в книге «Тегеран» этот же рассказ приведен под названием «Носильщик с юга»)⁸ был написан самим З. Хацревиным.

За год до публикации рассказа А. Лаури, в 1927 г., в Бюллетене Среднеазиатского Государственного университета была опубликована пьеса «Происшествие с Ашраф-ханом, губернатором Арабистана»⁹, написанная во второй половине XIX в. Мирзой Ага Табризи. Долгое время считалось, что авторство пьесы принадлежит Мирзе Мальком-хану: именно его имя было указано в берлинском издании пьесы 1922 г., он же указан в качестве автора и в русском переводе Я.А. Эйнгорна — советского дипломата, востоковеда, выпускника Среднеазиатского государственного университета.

Первые отдельные издания переводов современной персидской литературы появились в 1930-е годы¹⁰, и в их число, разумеется, попал сборник рассказов М.А. Джамаль-заде. Три из шести рассказов, а также предисловие автора перевел на русский язык

⁶ Вестник иностранной литературы. 1928. № 4. С. 159.

⁷ Хацревин З. Тегеран. Рассказы. Л.: Изд-во писателей, 1933. С. 85–86.

⁸ Там же. С. 86–94.

⁹ Персидское название пьесы, согласно тегеранскому изданию 1354 (1975) г., سرگذشت اشرف خان حاكم عربستان در ايام توقف او در تهران («Происшествие с Ашраф-ханом, губернатором Арабистана, в дни его пребывания в Тегеране»).

¹⁰ Библиография Ирана... С. 284.

историк-иранист Борис Николаевич Заходер (1898–1960). Книга вышла в Москве в 1936 г. Однако первым иранским прозаиком, произведения которого были опубликованы на русском языке отдельным томом, стал не «родоначальник современной персидской литературы», а Ахмед Ходададэ, автор первой повести о судьбах иранской деревни «Крестьянская доля».

Перевод В.Г. Тардова, получивший название «Крестьянская доля», вышел в Москве в 1931 г., всего через четыре года после издания книги в Иране. В предисловии, написанном А. Шехри, подчеркивается уникальность книги для новейшей персидской литературы, которая до Ходададэ не знала такого яркого и достоверного описания печального положения иранского крестьянства, такой живой картины деревенского быта и такого убедительного обличения класса «дармоедов» — помещиков, буржуазии и прочих групп. Судя по всему, именно документальная ценность книги А. Ходададэ имела решающее значение для появления ее русского перевода: и А. Шехри, и Ф. Ростопчин, автор рецензии на перевод, используют сведения, изложенные в «Крестьянской доле», для полемики со сторонниками той точки зрения, что после конституционных реформ положение крестьянства в Персии изменилось к лучшему (Ф. Ростопчин называет их «оппортунистами»)¹¹.

Автор перевода, Владимир Геннадиевич Тардов (1879–1938) — неординарная фигура для советской иранистики. В молодости В.Г. Тардов служил в банке, занимался журналистской деятельностью, получил некоторую известность как поэт. Он

¹¹ См. рецензию Ф. Ростопчина на перевод В.Г. Тардова в «Библиографии Востока» (1932. Вып. 1. С. 80–84). По всей видимости, и переводчика, В.Г. Тардова, повесть А. Ходададэ заинтересовала именно как исторический документ, описывающий положение иранского крестьянства в регионе Керманшаха в конце XIX — начале XX в. Тема аграрного вопроса в Персии в начале 1930-х годов активно разрабатывалась советскими исследователями. Самому В.Г. Тардову принадлежат такие работы, как «Об аграрных отношениях в Персии» (Аграрные проблемы. 1930. № 12. С. 114–134); «Основные черты земледелия и аграрных отношений в Центральной Персии» (новый Восток. 1930. № 28. С. 46–73); «Материалы к библиографии аграрного вопроса в Персии» (совместно с Ф.Б. Ростопчиным) (М., 1930) и др.

увлекался Востоком, его культурой и литературой, и особенно высоко ценил персидскую поэзию. Специального востоковедческого образования В.Г. Тардов не имел и персидский язык выучил вне стен университета, после поездки в Персию в качестве корреспондента издания «Русское слово». После революции 1917 г. В.Г. Тардов поступил на государственную службу и с 1921 по 1928 г. находился в Персии, сначала в качестве пресс-атташе, а затем — Генконсула СССР в Исфахане. Находясь в Иране, В.Г. Тардов собирал коллекцию предметов искусства, которую по возвращении на родину передал в дар Музею восточных культур, нынешнему Государственному музею Востока. Несмотря на отсутствие высшего образования, с 1928 г. В.Г. Тардов преподавал ирановедческие дисциплины в Московском институте востоковедения, а с 1935 г. работал в Московском отделении Государственной академии истории материальной культуры. В 1938 г. В.Г. Тардов был арестован, а затем приговорен к высшей мере наказания по обвинению в шпионаже и расстрелян. В 1994 г. он был реабилитирован.

Мы обязаны В.Г. Тардову переводом не только первого художественного произведения о жизни иранских крестьян, но и первого иранского социального романа — знаменитого «Страшного Тегерана» Мортеза Мошфека Каземи. Первый том в переводе В.Г. Тардова был опубликован в 1934 г., в Ташкенте, переведена же книга была несколькими годами ранее и некоторое время лежала «в столе»¹². Этой книге суждено было стать самым переиздаваемым персидским романом в Советском Союзе: по мнению издателей, она представляла собой «яркий образец для сравнения наших цветущих республик с колониальным Востоком»¹³ и должна была напоминать жителям этих республик, от каких ужасов и бесправия избавила их Октябрьская революция. Все издания

¹² См., например, у Ф. Ростопчина: «Перевод “Крестьянской доли” выполнен превосходно. Остается пожелать, чтобы был поскорее напечатан другой перевод В.Г. Тардова — роман Каземи “Техран-е-Мехуф” (Страшный Тегеран), дающий картину персидского города» (см.: Библиография Востока. 1932. Вып. 1. С. 84).

¹³ *Пинхасик Л.* Предисловие // Каземи М.М. Страшный Тегеран / пер. В.Г. Тардова. Кн. 2. Ташкент: Гос. изд-во УзССР, 1936. С. 3.

«Страшного Тегерана» выходили в столицах советских республик с преимущественно мусульманским населением: в Баку, Ашхабаде, Ташкенте, а также в Душанбе (уже после распада СССР).

Во время Великой Отечественной войны и в первые послевоенные годы переводы современной персидской прозы на русский язык не издавались. Вынужденный перерыв в издании романов и рассказов иранских авторов продлился до 1955 г., когда был опубликован сборник «Рассказы персидских писателей». В него вошли переводы, отобранные А.М. Шойтовым (1921–1994), тогда еще молодым московским специалистом по литературе Ирана конца XIX — начала XX в. В предисловии к сборнику, написанном корифеем советского востоковедения Е.Э. Бертельсом, книга названа первой за долгое время возможностью для советского читателя заглянуть в мир персидской литературы — мир пока еще далекий и неизвестный, малодоступный даже для специалистов. Из предисловия Е.Э. Бертельса можно заключить, что и в середине XX в. перед литературоведами-иранистами стояли те же проблемы, что и в 1920-х годах: автор сетует, что большинство рассказов современных писателей в Иране публикуется в периодических изданиях, выход которых осложнен наличием цензуры и финансовыми соображениями. «Поэтому, — продолжает Е.Э. Бертельс, — следить за поднимающейся волной новой литературы, находясь вне Ирана, было трудно и временами почти невозможно»¹⁴.

В предисловии Е.Э. Бертельса к сборнику «Рассказы персидских писателей» советскому читателю была предложена парадигма восприятия современной персидской прозы, отвечавшая требованиям государственной идеологии. Одно из основных достоинств современной персидской литературы предлагалось видеть в ее приверженности реализму и в отсутствии в ней «цветов красноречия», столь характерных для классической персидской поэзии и прозы. Современную персидскую прозу предлагалось считать окном в современный Иран, почти документальным свидетельством жизни современных иранцев, их взглядов и идеалов. В рассказах писателей, придерживавшихся левых взглядов, —

¹⁴ Рассказы персидских писателей / предисл. Е. Бертельса; сост., примеч. и коммент. А. Шойтова. М.: Изд-во иностр. лит., 1955. С. 5.

в первую очередь Б. Аляви, Э. Табари, А. Омида — читателю следовало искать «реалистическую картину персидской действительности». «Их сила, — пишет Е.Э. Бертельс, — в правдивом и ярком отражении непоколебимой решимости трудящихся бороться за свободу, за лучшее будущее»¹⁵. Через рассказы С. Хедаята, не столь оптимистичные и светлые, предлагалось знакомиться с «темными сторонами иранской действительности», существование которых неизбежно в стране, вставшей на буржуазный путь развития.

С конца 1950-х годов большим успехом в Советском Союзе пользовались рассказы авторов, высмеивавших пороки иранского общества. Так, вторая половина 1950-х годов ознаменовалась выходом нескольких сборников, в состав которых вошли рассказы иранских писателей, по большей части юмористического и сатирического характера. Предпочтение отдавалось юмору, «подвергающему острому осмеянию отрицательные стороны общественной жизни и быта сегодняшнего Ирана»¹⁶.

Первым современным иранским прозаиком, чьи произведения в послевоенные годы были опубликованы в СССР отдельным томом, стал Садек Хедаят — в 1957 г. выходит его «Избранное». Своим появлением книга во многом обязана Д.С. Комиссарову (1907–2008) — в прошлом дипломату, сотруднику Посольства СССР в Иране, в 1943–1944 гг. принимавшему активное участие в создании Общества культурной связи Ирана и СССР (انجمن روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی)¹⁷, которое тесно сотрудничало со Всесоюзным обществом культурной связи с заграницей (ВОКС) и на протяжении многих лет служило основным каналом для взаимодействия в области культуры, литературы и иранистических исследований между Ираном и СССР. Во второй половине жизни Д.С. Комиссаров сумел реализовать свое призвание ли-

¹⁵ Там же. С. 6.

¹⁶ Шойтов А.М. Современный персидский юмор // Забавные рассказы / сост. и автор предисл. А.М. Шойтов. М.: Изд-во иностр. лит., 1958. С. 8.

¹⁷ См.: آریان راد، امین. نگاهی به انجمن روابط فرهنگی ایران و اتحاد جماهیر شوروی // فصلنامه تاریخ روابط خارجی. سال هجدهم، شماره ۷۰، بهار ۱۳۹۶، صص ۶۲–۴۳. صص ۴۶–۴۷.

тературоведа-ираниста и издать несколько исследовательских работ, в том числе посвященных жизни и творчеству С. Хедаята. Д.С. Комиссаров считал, и не без оснований, именно С. Хедаята, а не Джамаль-заде, родоначальником современной персидской художественной прозы, утвердившим в персидской литературе жанр новеллы. Творчество писателя такого масштаба, несомненно, заслуживало отдельного издания, даже несмотря на тот факт, что Хедаят, в течение некоторого времени сочувственно относившийся к партии «Туде», никогда не выказывал симпатии Советскому Союзу, а часть его произведений написана далеко не в реалистической манере. Впрочем, эти произведения и не были включены в первое издание избранных произведений С. Хедаята: перевод его самой знаменитой модернистской повести «Слепая сова» был опубликован позже, в 1969 г. Некоторые стороны творчества С. Хедаята остались совершенно неизвестны русскоязычному читателю: так, никогда не переводился на русский язык один из ранних рассказов Хедаята, «Тень монгола», полный националистического пафоса¹⁸.

На 1960-е годы приходится пик издания переводов современной персидской прозы. Для переводов этого периода, как, впрочем, и для всей советской эпохи, характерно в целом высокое качество, достигнутое как тщательным подбором кандидатур переводчиков (для этого выбирались почти всегда иранисты-профессионалы, сотрудники советских вузов и исследовательских учреждений), так и скрупулезной работой редактора. Добросовестный редактор не пренебрегал сверкой перевода с оригиналом, выявлял искажения, исправлял небрежно переведенные фразы. Работа редактора могла нивелировать некоторые стилистические особенности оригинала, однако сводила к минимуму возможность ошибки с точки зрения русского литературного языка.

Среди иранистов, занимавшихся помимо своей исследовательской работы также и переводами современной персидской

¹⁸ Перевод этого рассказа осуществлен в рамках дипломной работы студента-бакалавра РГГУ Ю.А. Кухтинова «Формирование иранской идентичности и иранский национализм в персидской литературе первой половины XX в.» (М.: РГГУ, 2018) под моим руководством.

литературы на русский язык, стоит особенно отметить доктора исторических наук Б.Н. Заходера, заведовавшего сектором Ирана в Институте востоковедения АН СССР; литературоведа, кандидата филологических наук А.М. Шойтова, сотрудника Института востоковедения АН СССР, преподавателя ВИИЯ и ИСАА при МГУ; дипломата и литературоведа, доктора филологических наук Д.С. Комиссарова, сотрудника Института востоковедения АН СССР (позже РАН); литературоведа, кандидата филологических наук В.Б. Кляшторину (1927–2007), сотрудника Института востоковедения АН СССР (позже РАН); лингвиста, доктора филологических наук А.З. Розенфельд (1910–1990), многие годы преподававшую на восточном факультете ЛГУ; литературоведа, доктора филологических наук Дж.Х. Дорри (1932–2018), сотрудника Института востоковедения АН СССР и преподавателя Военного университета и МГЛУ; литературоведа, доктора филологических наук З.Г. Османову, с 1954 по 1996 г. работавшую в ИМЛИ РАН; литературоведа, доктора филологических наук З.Н. Ворожейкину (1925–2014), сотрудника Ленинградского отделения Института востоковедения АН СССР. Большой вклад в дело перевода современной персидской литературы на русский язык внесли Л. Антонов, редактор Н.Б. Кондырева (1928–2015), переводчик А.М. Михалев (1944–1994). Именно эти люди своими переводами способствовали формированию в 1960–1970-е годы «пантеона» современной персидской литературы в СССР.

В 1960-е годы отдельными изданиями выходят сочинения Б. Аляви, М. Этемад-заде (Бехазина), М.А. Джамаль-заде, М. Мошфека Каземи, А. Мохаджера, С. Нафиси, А. Нушина, С. Хедаята, С. Чубака. Произведения иранских авторов публикуются в сборниках рассказов писателей стран Востока; издаются и сборники, специально посвященные современной прозе Ирана. С ростом числа публикаций меняется интонация предисловий: их авторы уже не сетуют на недоступность материала и плохое знакомство с современной литературной жизнью в Иране, а с позиции компетентного исследователя дают характеристику литературному процессу.

К концу десятилетия формируется круг иранских писателей, «знакомых советскому читателю», — советский пантеон совре-

менной персидской литературы. В него входят М.А. Джамальзаде, С. Хедаят, Б. Аляви, С. Чубак, М. Этемад-заде (Бехазин). Позже, в 1970-е годы, переводы современной персидской прозы продолжают публиковаться регулярно, и список крупных авторов пополняется такими именами, как Дж. Мирсадеки, Г. Саэди, Х. Шахани, А. Махмуд, Дж. Але Ахмад, Ф. Тонкабони, С. Бехранги, И. Пезешк-зод. Многократно, начиная с 1930-х годов, переиздается «Страшный Тегеран» М. Мошфека Каземи. В 1975 г. выходит перевод романа «Савушун» Симин Данешвар (под названием «Смерть ради жизни»), в 1979 г. — романа «Сказка и чародейство» («Недолгое чудо») М.А. Эслами Нодушана. Незадолго до распада Советского Союза публикуются в русском переводе «Избранные произведения» Э. Голестана. Рассказы иранских писателей выходят отдельными сборниками или в составе сборников восточной новеллы, таких как «Восточный альманах» Гослитиздата (с 1963 г. носящего название «Художественная литература»), «Ближневосточная новелла» издательства «Наука», «Избранные произведения писателей Среднего Востока» издательства «Прогресс» и др. Стоит отметить, однако, что рассказам иранских писателей в этих сборниках отводится не столь значительное место, как рассказам писателей из дружественных СССР стран.

Сформированный советскими переводчиками и издателями «пантеон» иранских прозаиков XX в. несколько отличается от предложенного иранскими и западными исследователями.

Большинство крупных иранских писателей середины — третьей четверти XX в. придерживались левых взглядов и использовали литературное творчество для распространения своих идей. Они не принимали существовавшее в Иране положение вещей, критически относились к власти и проводимой ею политике и в своих рассказах и романах стремились показать жизнь простых людей со всеми ее тяготами. Все это позволяло советским переводчикам, не входя в противоречия с официальной идеологией, отбирать для перевода произведения лучших современных иранских авторов. Еще большую свободу выбора переводчики получали благодаря отсутствию тесных дружеских отношений между Советским Союзом и Ираном, в котором, согласно официальной трактовке, прогрессивная интеллигенция в меру своих сил и опыта противостояла зака-

баленной буржуазным Западом коррумпированной и развращенной элите с одной стороны и непросвещенности народных масс и мракобесию религиозных деятелей — с другой. Пессимистические настроения и натурализм в произведениях иранских авторов могли быть поданы переводчиком как критика уродливых сторон буржуазного общества, а недостаточная радикальность этой критики могла быть объяснена политической незрелостью иранского писателя, простительной для человека, живущего в условиях буржуазного строя и жесткой цензуры.

Таким образом, русскоязычные читатели получили возможность познакомиться с творчеством наиболее крупных фигур в персидской литературе XX в., значение которых признается подавляющим большинством исследователей по всему миру¹⁹. Это М.А. Джамаль-заде, С. Хедаят, Б. Аляви, С. Чубак, С. Голамхосейн, М. Этемад-заде (Бехазин), Дж. Але Ахмад, С. Данешвар, А. Махмуд, И. Пезешк-зод, Дж. Мирсадеки, С. Бехранги, Э. Голестан. Эти авторы активно переводились в Советском Союзе, их произведения издавались многотысячными тиражами и были доступны широкому читателю.

Много переводили в СССР иранскую сатирическую и юмористическую прозу: рассказы Р. Парвизи, А. Халята, П. Хатиби, А. Пахлавана, Ф. Тонкабони, Х. Шахани. Переводы двух последних авторов многократно переиздавались и пользовались в СССР едва ли не большей известностью, чем у себя на родине.

Можно отметить и более ощутимые расхождения в оценке масштаба того или иного литератора в СССР и с точки зрения современных исследователей. Так, Абдольхосейн Нушин для иранцев — в первую очередь театральный актер и режиссер, основатель Театра Фирдоуси (1934) и популяризатор западных пьес в Иране. Его повесть «Алимурад-хан и другие» была опубликована в Советском Союзе, куда А. Нушин эмигрировал в 1952 г., и долгое время оставалась неизвестной иранскому читателю. Лишь только в 2005 г. иранское издательство «Катре» предприняло попытку заново открыть для своих соотечественников литературное творчество А. Нушина, издав его повесть и рассказы.

¹⁹ См., например, работы М. Хиллманна.

Художественное творчество некоторых деятелей, связанных с Народной партией Ирана («Туде») или симпатизировавших ей, не воспринимается в современном Иране всерьез. Целая плеяда авторов, чьи рассказы неоднократно издавались в СССР (А. Касеми, А. Ахмади (А. Омид), И. Алибади (Дарья), А. Мостоуфи (А. Садек), М. Мохаммеди (Тути)), запомнилась специалистам и иранской читающей публике в ином качестве — как публицисты, переводчики, политические деятели. Исключением можно считать Мохаммада 'Али Афраште и Эхсана Табари, масштаб творчества которых позволяет причислить их к писателям, чьи произведения оказали влияние на развитие литературного процесса в Иране XX в.

Мохаммад Али Эслами Нодушан (М. Дидевар), автор романа «Недолгое чудо», пользуется в Иране славой литературоведа и переводчика. Камала Эджтемай помнят как выдающегося редактора, долгое время проработавшего в журнале «Йагма», Али Асгара Мохаджера — как сотрудника знаменитого издательства «Франклин» и участника кампании по борьбе с неграмотностью. Саид Нафиси почитается в Иране как выдающийся филолог, специалист по классической персидской литературе. Фаридун Таваллали своей славой обязан поэтическому, а не прозаическому творчеству; Мохаммад Али Сепанлу получил известность как поэт, публицист и литературный критик, популяризатор современной персидской литературы. Хосров Шахани, рассказы которого многократно переиздавались как до, так и после распада Советского Союза, в Иране известен очень мало.

Существуют и обратные примеры: некоторые иранские авторы заслужили широкую известность у себя на родине, однако их произведения никогда не переводились на русский язык. Значение этих писателей для развития современной персидской литературы отмечено в русскоязычных учебных пособиях, их имена известны литературоведам-иранистам, но широкий читатель лишен возможности познакомиться с их творчеством и по достоинству оценить его.

Экскурс в историю персидской художественной прозы XX в., недоступной в русском переводе, стоит начать с романа Мохаммада Бакер-мирзы Хосрови «Шамс и Тогра» (1910). В своей «Истории персидской литературы XIX–XX веков» Д.С. Комисса-

ров отмечает значение этого произведения: несмотря на несовершенство художественной формы, книга представляет большой интерес как одна из первых попыток создания исторического романа на персидском языке; она оказала огромное влияние на череду исторических романов первой половины XX в. в Иране — жанра чрезвычайно популярного и совершенно не представленного в русском переводе.

Не была переведена на русский язык и популярная в свое время в Иране трилогия Мохаммада Хеджази «Хома» (1928), «Паричехр» (1929) и «Зиба» (1930). Романы, названные именами их главных героинь, представляют собой исследование характера иранской женщины; более всего удостоился похвал критиков третий роман, «Зиба», рисующий реалистичную картину иранского общества. Неидеальные в художественном отношении, романы Хеджази могли бы быть интересны русскоязычному читателю со страноведческой точки зрения, как источник сведений о повседневной жизни иранцев в 1920-х годов, однако их содержание было сочтено слишком легкомысленным и легковесным: Д.С. Комиссаров выступает с критикой трилогии, особо отмечая, что в романах Хеджази не выведены «острые общие социальные коллизии, словно бы их не было в это время в Иране»²⁰. Отсутствие русского перевода романов Хеджази объясняется не только их «несерьезным» содержанием, но и положением, которое занимал их автор в иранском обществе: М. Хеджази был близок к власти, придерживался консервативных взглядов и порой допускал враждебные по отношению к Советскому Союзу высказывания²¹.

Схожая судьба постигла творчество Хосейна Мадани: советский читатель имел возможность ознакомиться с его творчеством по переводам нескольких юмористических рассказов, но роман «Эсмал в Нью-Йорке», которому Мадани обязан огромной популярностью в Иране, остался без перевода. Этот юмористический

²⁰ История персидской литературы XIX–XX веков / рук. проекта Д.С. Комиссаров; отв. ред. Н.И. Пригарина. М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1999. С. 301.

²¹ Это обстоятельство, однако, не помешало составителям включить переводы его рассказов в сборник «В ту ночь, когда шел снег» (1964) и в «Восточный альманах» (вып. 3, «Искры пламени», 1975).

роман нельзя причислить к произведениям высокой литературы, однако его значение для массовой культуры Ирана трудно переоценить. Благодаря книге Х. Мадани такой фольклорный персонаж, как «лути», «джахель» — простой необразованный городской парень, гуляка и весельчак, стал одним из главных героев массовой литературы Ирана XX в. Еще в шахскую эпоху его образ перекочевал и в кинематограф, где живет и здравствует до сих пор.

Курьезной была ситуация с творчеством Бозорга Аляви: будучи ярким представителем ангажированной литературы, направленной на утверждение принципа социальной справедливости, и одним из крупнейших иранских прозаиков середины XX в., Аляви довольно много переводился в Советском Союзе. Однако самый известный роман Б. Аляви, «Ее глаза» (1952), оказавший значительное влияние на дальнейшее развитие персидской литературы, не был переведен на русский язык²². Причиной подобной избирательности стало, вероятно, пренебрежительное отношение соратников автора по левому лагерю к роману «Ее глаза». Роман осуждали за недостаточную идеологическую выдержанность, а особенно сильные нападки вызвала главная героиня романа, Фарангис: ее называли легкомысленной представительницей буржуазных кругов, примкнувшей к левому движению из авантюризма и от скуки.

Аргументом против перевода того или иного произведения могла стать не только недостаточная серьезность его содержания, но и несоответствие его формы принятым стандартам. Еще в 1930-е годы основным художественным методом в искусстве Советского Союза был провозглашен социалистический реализм; литераторы, отходившие от реалистического изображе-

²² О существовании русского перевода романа Аляви упоминается в статьях М. Канунпарвара и Х. Мирабедина в энциклопедии «Ираника», однако нам не удалось найти подтверждение этим словам (*Ghanoonparvar M.R. Čašmhāyaš // Encyclopaedia Iranica, 2011. <<http://www.iranicaonline.org/articles/casmhayas>>; Mirābedini Hasan. 'Alavi, Bozorg // Encyclopaedia Iranica, 2009. <<http://www.iranicaonline.org/articles/alavi-bozorg-novelist>>*). Насколько удалось выяснить, единственным переводом романа Аляви в Советском Союзе стал узбекский перевод А. Куранбекова, изданный Ташкентским отделением издательства «Прогресс» в 1981 г.

ния действительности, подвергались критике за «формализм». В переводной литературе предпочтение также отдавалось писателям-реалистам, которые в своих произведениях затрагивали различные социальные проблемы. По этой причине произведения иранских прозаиков середины XX в., относившиеся к иным литературным направлениям, не были переведены на русский язык. Среди таких произведений стоит назвать модернистскую повесть Бахрама Садеки «Царство небесное (Малаякут)» (1961) и повесть Таки Модарреси «Яколия и ее одиночество» (1955) — первый и наиболее важный образец так называемой «библизированной прозы»²³ в современной персидской литературе.

Причины невнимания советских переводчиков и издателей к тем или иным иранским авторам, однако, не всегда объяснялись идеологическими табу. Свою роль играли личные предпочтения переводчика или составителя, а также технические особенности работы над переводом. Переводчики персидской литературы были профессиональными востоковедами, занятыми в научно-исследовательской и преподавательской деятельности; не каждый имел возможность уделять переводу художественной литературы много времени. От работы над крупными литературными произведениями, на которую могли бы уйти годы жизни специалиста, зачастую предпочитали отказаться. По всей видимости, именно из-за своего большого объема не были переведены на русский язык роман А.М. Афгани «Муж Аху-ханум» (1961), получивший высокую оценку иранских критиков и тепло принятый читателями, а также романы М. Доулатабади «Келидар» (1978–1984) и «В отсутствие Солуча» (1979). Значение этих произведений отмечено советскими и российскими литературоведами (так, Дж.Х. Дорри называет Махмуда Доулатабади «крупнейшим писателем, в творчестве которого превалирует народная тематика»²⁴), и отсутствие их русского перевода можно объяснить тем, что эти романы не нашли своего переводчика-энтузиаста, готового по-

²³ Библиезированная проза (نثر توراتی) — термин, применяемый иранскими литературоведами к произведениям современной персидской литературы, язык которых стилизован под персидский перевод Ветхого Завета.

²⁴ Дорри Дж.Х. В стремлении к совершенству // История персидской литературы XIX–XX веков. С. 421.

святив несколько лет жизни работе над одним романом, или издателя, готового оплатить подобный труд.

С 1980-х годов начинается постепенное снижение числа публикуемых переводов современных персидских авторов. Свою роль в этом процессе сыграли политические изменения в Иране: поначалу поддержавший «антиимпериалистическую» революцию 1979 г., Советский Союз в скором времени изменил свое отношение к молодой Исламской Республике и в Ирано-иракской войне 1980–1988 гг. поддерживал иракскую сторону. Сказалась также и Афганская война: государству требовались не столько специалисты по персидской художественной литературе, сколько военные переводчики, способные в кратчайшие сроки освоить близкородственный персидскому язык дари.

Тем не менее в 1980-е годы в Советском Союзе переводились крупные иранские авторы дореволюционного периода: Ирадж Пезешк-зод, Джалал Але Ахмад, Эбрахим Голестан, Ахмад Махмуд, Джамал Мирсадеки, Садек Чубак. Активно издавались и переиздавались юмористические и сатирические рассказы Х. Шахани и Ф. Тонкабони, вышло несколько новых изданий «Страшного Тегерана» Мошфека Каземи. А вот переводы молодых авторов, начавших свой творческий путь в конце 1970–1980-х годах, почти не выходили. Всего несколькими рассказами было представлено на русском языке творчество таких крупных фигур в современной персидской литературе, как Надер Эбрахими, Хушанг Гольшири, Махшид Амиршахи. Не дождался своего переводчика Реза Барахени, Мохсен Махмальбаф, Шахрнуш Парсипур, Аббас Маруфи, Мониру Раванипур, Исмаил Фасих и многие другие авторы.

С начала 1990-х годов и вплоть до 2004 г. включительно переводы современной персидской литературы на русский язык в России не издавались. С распадом Советского Союза перевод художественной литературы перестал пользоваться поддержкой государства и приносить какой бы то ни было доход. Часть востоковедов оказалась вынуждена уйти из профессии, а те, кто остались, не имели возможности уделять время переводу современной литературы. В 1990-е годы постепенно обрывались и личные связи между востоковедами-переводчиками и иранскими писателями:

старое поколение авторов постепенно сходило со сцены, покидало страну или оставляло литературную деятельность, а на смену ему приходили молодые писатели, преданные идеалам Исламской республики и не всегда заинтересованные в контактах с зарубежными специалистами. Российские издательства не брались за перевод современной персидской литературы, опасаясь не оправдать вложений: книжный рынок был наполнен произведениями зарубежных и отечественных авторов, не издававшимися ранее по идеологическим соображениям, и интерес российских читателей к литературе нового, исламского Ирана — страны, вступившей в противостояние с Западом, — был минимален.

В 1997 г. была предпринята попытка установить новые контакты с иранскими писателями. Впервые за долгие годы инициатива исходила не от профессиональных востоковедов, а от любителей персидской словесности — петербургских литераторов А.Ф. Новикова²⁵ и А.П. Андрюшкина, ставшего в дальнейшем самым плодовитым переводчиком современной персидской литературы на русский язык. От имени руководства Союза писателей России они составили обращение к писателям Ирана, основной темой которого стал призыв развивать литературные связи между странами. Обращение было передано А.П. Андрюшкиным в Посольство Исламской Республики Иран, и через некоторое время из Ирана пришел ответ от Управления по делам искусства (حوزه هنری)²⁶. Управление выражало готовность сотрудничать и передавало в дар российским переводчикам книги современных иранских писателей. В 2000 г. А.П. Андрюшкин в составе группы российских писателей по приглашению Управления по делам ис-

²⁵ Новиков Александр Федорович — член Союза писателей России, доктор технических наук, профессор ИТМО.

²⁶ Управление по делам искусства — структура, входящая в состав Организации исламской пропаганды, которая подчиняется непосредственно Верховному лидеру Исламской Республики. Цель Управления по делам искусства — поддержка литературы и искусства, проповедующих ценности Исламской Республики. Управление — крупная организация, занимающаяся издательской, образовательной, исследовательской деятельностью, съемкой кинофильмов; оно осуществляет финансовую поддержку деятелей искусства, проводит различные культурные мероприятия и конкурсы.

куства посетил Тегеранскую книжную ярмарку. В этой поездке ему были подарены книги Н. Эбрахими, Дж. Ханеяна, Х. Моради Кермани. В дальнейшем переводы их произведений вошли в сборник «Иранский калейдоскоп»²⁷ (2005), ставший первым в постсоветский период сборником переводов современной персидской прозы на русский язык.

Сборник «Иранский калейдоскоп» вышел в издательстве «Светоч», которое возглавляет А.П. Андрюшкин. В его составлении, помимо А.П. Андрюшкина, приняли участие московский иранист и плодовитый переводчик, доктор филологических наук Дж.Х. Дорри и иранский бизнесмен Бехруз Марбаги, проживавший в то время в Санкт-Петербурге и преподававший разговорный персидский язык студентам СПбГУ. Они и выступили в роли переводчиков части рассказов²⁸.

В последующие годы иранские государственные структуры и организации продолжили способствовать переводу на русский язык и изданию современной персидской литературы. Так, в 2010 г. в издательстве «Петербургское востоковедение» вышел двухтомник «Современная иранская проза. Антология иранского рассказа». Инициатива по его изданию принадлежала Культурному представительству при Посольстве Ирана в Москве, которым в то время руководил А. Эбрахими Торкаман. В роли переводчиков выступили российские иранисты и студенты-востоковеды. В сборник были включены рассказы из книг, вышедших в иранском издательстве «Така (Популяризация иранской книги)». Это издательство принадлежит Организации по проведению культурных выставок, основное направление его деятельности — публикация произведений молодых иранских писателей и поэтов.

В 2011 г. иранское издательство «Аль-Хода» выпустило в свет перевод двух романов современного писателя М. Мастура: «Свиная кость и прокаженные руки» и «Поцелуй прекрасное лицо Бога». Издательство «Аль-Хода» существует с 1984 г. и подчиняет-

²⁷ Автор благодарит за предоставленные сведения А.П. Андрюшкина.

²⁸ На момент работы над переводом рассказов студентками СПбГУ были Х. Усоян и Л. Леонтьева. Автор благодарит Х.Р. Омархали (Усоян) за предоставленные сведения.

ся Организации по культуре и исламским связям²⁹ — структуре, управляющей культурными представительствами ИРИ за рубежом и культурной политикой Ирана за границей в целом.

В 2012 г. московское издательство «Вече» по заказу иранской стороны опубликовало книгу «Поучительные рассказы иранских писателей», куда вошли краткие истории назидательного характера для детей и юношества.

С 2012 г. подавляющее большинство переводов современной персидской литературы выходит в издательстве «Садра», иногда совместно с издательством «Вече» под эгидой Культурного представительства при Посольстве Ирана в России, а также при поддержке Фонда исследований исламской культуры. Переводы современной персидской прозы, в основном в жанре романа, выходят в сериях «Иранский бестселлер» и «Иранская мозаика». В последние несколько лет издательство уделяет особое внимание литературе для детей: так, были изданы переводы историй из «Шахнаме» Фирдоуси в переложении для детей, рассказы серии «Шекарестан», созданные по мотивам популярного в Иране мультсериала, а также адаптированные для юного читателя рассказы религиозного содержания.

Особое место среди переводов современной персидской литературы занимают книги и рассказы, посвященные Ирано-иракской войне. Это восьмилетнее противостояние, официально именуемое в Иране Священной обороной, занимает в культуре и идеологии Исламской Республики едва ли не большее место, чем Великая Отечественная война в современной России. Помимо военной прозы таких писателей, как А. Дехкан и Х. Ахмад-заде, на русский язык переводятся воспоминания участников боевых действий, членов их семей, а также людей, переживших плен.

Активное участие иранских государственных организаций в переводе и издании произведений современной персидской литературы, разумеется, сказывается на тематике переводимых про-

²⁹ Организацией управляет руководитель и Совет из пятнадцати членов, в который входят министры Исламской Республики и деятели культуры, назначаемые Верховным лидером. Председателем Совета является министр культуры и исламской ориентации Ирана.

изведений. Подавляющее большинство послереволюционных писателей, чье творчество представлено на русском языке, лояльны Исламской Республике; их произведения составляют новую ангажированную литературу, проповедующую ценности патриотизма и мусульманского благочестия.

В этой ситуации российский читатель почти лишен возможности познакомиться с романами и рассказами популярных иранских писателей нового поколения, чье творчество не попадает в сферу интересов иранских государственных структур.

По той же причине почти без внимания переводчиков остается проза иранских эмигрантов. Редкие исключения составляют книги, написанные авторами-иранцами на европейских языках и завоевавшие популярность в Европе или США. Так, в последние годы были переведены на русский язык роман М. Сераджи «Крыши Тегерана» (издательства «Домино», «Эксмо») и графические романы М. Саграпи «Персеполис» и «Цыпленок с черносливом» (издательство «Бумкнига»). Переводы с европейских языков осуществляются без участия профессиональных иранистов, что порой приводит к переводческим курьезам.

Серьезным барьером на пути переводчика современной персидской литературы служат не только финансовые причины, но и нехватка русскоязычных исследований по новейшей литературе Ирана, во многом обусловленная труднодоступностью материала и слабым развитием культурных связей вне государственных структур. История развития литературы Ирана в период после революции 1979 г. задокументирована в персоязычных исследованиях; отдельные ее эпизоды освещены в работах на европейских языках³⁰. Хочется надеяться, что предложенная нами библиография не только поможет русскоязычному читателю познакомиться с уже переведенными на русский язык романами и рассказами персидских писателей, но и будет способствовать появлению новых переводов и исследований.

Настоящая библиография призвана познакомить читателя со всем разнообразием доступных ныне переводов современной персидской прозы, — а это более сотни авторов. В нее включены

³⁰ См. приложение III.

произведения, вышедшие отдельным томом, в составе сборника рассказов или в крупных литературных журналах, таких как «Иностранная литература»³¹. Материал организован в алфавитном порядке, по фамилии автора. Для каждого автора указаны годы жизни, имя в арабской графике и, при наличии, — литературный псевдоним, а также приведена краткая биографическая справка (за исключением тех редких случаев, когда никакой информации об авторе обнаружить не удалось). Вслед за русским названием переведенного произведения в скобках приводится его оригинальное название в арабо-персидской графике³². В тех случаях, когда установить название оригинала не представилось возможным, в скобках стоит многоточие. Библиография дополнена перечнем сборников, в которых публиковались переводы персидской прозы, алфавитным указателем авторов в арабо-персидской графике и списком учебных пособий и исследований по современной персидской литературе на русском, английском и персидском языках.

Автор выражает благодарность Культурному представительству при Посольстве Исламской Республики Иран в Москве, его нынешнему главе, Кахраману Солеймани, и в особенности его предшественнику, Реза Малеки. Исключительно благодаря поддержке Р. Малеки появление этой книги стало возможным, и именно Р. Малеки принадлежит идея снабдить настоящую биб-

³¹ Также в настоящую библиографию включены переводы, изданные в журнале «Четки» в 2009 и 2011 гг. Для периода с 1917 по 1965 г. приведены сведения о публикации переводов персидской прозы в журналах, издававшихся в СССР, согласно «Библиографии Ирана» (Библиография Ирана: литература на русском языке (1917–1965 гг.) / сост. А.К. Сверчевская; под ред. Н.А. Кузнецовой. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1967).

³² Частичная библиография переводов современной персидской прозы дана в «Библиографии современной художественной прозы от эпохи конституционного движения до 1389 г.», изданной Академией персидского языка и литературы в 2010 г., однако часть персидских названий, приведенных в этом издании, представляет собой обратный перевод с русского языка, в связи с чем составитель настоящей библиографии не счел возможным использовать ее в качестве источника (см. زیر. ۱۳۸۹. کتاب‌شناسی ادبیات داستانی معاصر از مشروطه تا ۱۳۸۹. نظر فریده رازی. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۰).

лиографию двуязычным предисловием, таким образом сделав ее доступной не только для русскоязычных читателей, но и для читателей, владеющих персидским языком. Автор признателен А.П. Андрюшкину, А. Дехбаши, Л.Г. Лахути, Н.И. Пригариной и Н.Ю. Чалисовой за ценные замечания и помощь в работе над библиографией и предисловием к ней. Отдельно хотелось бы поблагодарить г-жу Наргес Санаи за перевод этого предисловия на персидский язык. Ответственность за любые недочеты настоящей работы всецело лежит на авторе этих строк.

رمان و داستان معاصر فارسی به زبان روسی

نقطه آغاز داستان‌نویسی معاصر فارسی را اغلب سال ۱۹۲۱ میلادی و مصادف با انتشار مجموعه **یکی بود یکی نبود** محمدعلی جمالزاده می‌دانند. تقریباً همزمان با این اثر افسانه نیما یوشیج که اولین شعر معاصر به زبان فارسی به شمار می‌رود و **تهران مخوف** از مشفق کاظمی که اولین رمان اجتماعی محسوب می‌شود، نیز منتشر شدند.

تاریخچه ترجمه ادبیات معاصر فارسی به زبان روسی را می‌توان به سه دوره تقسیم کرد: دوره قبل از جنگ کبیر میهنی (دهه ۲۰ و ۳۰)؛ بعد از جنگ میهنی و تا زمان فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی (دهه‌های ۵۰ تا ۸۰) و دوره بعد از اتحاد جماهیر شوروی (دهه نود تاکنون). هر یک از این دوره‌ها دارای ویژگی‌های خاص خود هستند که با موضوع آثار ترجمه‌شده، انتخاب مترجم، نقش نهادهای دولتی در حمایت مالی و نظارت بر روند ترجمه و انتشار کتاب ارتباط دارد.

در دهه اول پس از شکل‌گیری ادبیات فارسی معاصر، خوانندگان روس‌زبان، امکان آشنایی با آن را نداشتند. حتی برای ایران‌شناسان مسکو و لنینگراد، گاه بسیار دشوار بود که در جریان آخرین تحولات ادبیات معاصر قرار بگیرند. در وهله اول دلیل آن عدم دسترسی به کتاب‌ها و مجلات جدید بود. اغلب کتاب‌ها از طریق آشنایان و طی مدت طولانی به دست آنها می‌رسید و گاه در طی مسیر گم می‌شد. در سال ۱۹۲۷ کنستانتین چایکین زمانی که استاد دانشگاه کمونیستی زحمتکشان شرق در مسکو بود نوشت: «متأسفانه در امر دریافت مجله و کتاب و روزنامه از ایران ما کاملاً در انزوا هستیم»^۱.

بر اساس مکاتبات یوری مار و کنستانتین چایکین می‌توان به دشواری‌هایی پی برد که ایران‌شناسان شوروی در سالهای ۱۹۲۰ با آن روبه‌رو بودند. در پاییز ۱۹۲۶ چایکین مجبور شد گزارشی در خصوص ادبیات معاصر ایران تهیه کند. به دلیل عدم آشنایی کافی با موضوع و کمبود منابع در مسکو ناچار شد از یوری مار که در آن زمان در لنینگراد ادبیات معاصر فارسی تدریس می‌کرد، خواهش کند تا فهرستی از مهم‌ترین آثار معاصر فارسی را همراه با توضیحات مختصری برای او ارسال کند. ولی معلوم شد که یوری مار در دوره آموزشی خود عمدتاً شعر فارسی معاصر اوایل قرن بیستم را تدریس می‌کرد و تقریباً به نثر معاصر پرداخته نمی‌شد.

۱ - یوری مار، کنستانتین چایکین، نامه‌هایی درباره ادبیات فارسی. تفلیس: ۱۹۷۶، ص ۲۰.

تعریفی که یوری مار از ادبیات معاصر فارسی در نامه‌اش به چایکین در تاریخ ۱۹ آپریل ۱۹۲۷ ارائه کرده بود بسیار گویا بود. او مضمون گزارش خود را تحت عنوان **خاطرات ادبی تهران** در این نامه به همکار خود بازگو کرد:

«از ادبیات معاصر ایران نمی‌توان آمار دقیقی به دست داد. به سبب اینکه بخش عمده‌ای از این آثار یا به دلیل سانسور و یا به دلیل نبود منابع مالی فقط به صورت نسخه خطی یا دستنویس یا در یادداشت‌های علاقه‌مندان وجود دارد. بخشی دیگر هم که در مطبوعات به چاپ می‌رسد در صورتی که توجه نخبگان و علاقه‌مندان و اهل کتاب را به خود جلب نکند تقریباً اثری از آن بر جای نمی‌ماند. بخشی از آن سرانجام به صورت کتاب یا در مجلات معتبر با تیراژ بالا منتشر می‌شود که به راحتی از بین نمی‌روند. قسمتی از این دسته آخر و نه همه آن، در لنینگراد به دست ما می‌رسد.»^۲

بنا بر گفته یوری مار به علت وجود چند مرکز ادبی و فقدان یا ضعف ارتباط میان آنها این وضعیت تشدید می‌شد. در حالی که نویسندگان پایتخت در میان متخصصان خارجی از شهرت بیشتری برخوردار بودند، آثار نویسندگان استان‌ها که در معرض دید خواننده خارجی قرار می‌گرفت، بسیار کم بود.

همه آنچه یوری مار گفته است ملاحظاتی چند است که به صورت جامع و مفصل در مقدمه چایکین بر کتاب **یادداشتی کوتاه بر ادبیات فارسی معاصر** آمده است، این کتاب یکی از اولین آثاری است که در این زمینه به زبان روسی نوشته شده بود.^۳ مقاله چایکین عمدتاً شامل شعر و نشریات می‌شود. وی از آثار ادبیات داستانی به **یکی بود یکی نبود** جمالزاده، **تهران مخوف** (به نقل از چایکین زاغه تهران) مشفق کاظمی، **سرنوشت تلخ** و دیگر رمان‌های عباس خلیلی، **شهرزاد** دولت‌آبادی، رمان‌های صنعتی‌زاده و نثر اعتصام‌الملک اشاره می‌کند. به استثنای **یکی بود یکی نبود** و تا حدی **تهران مخوف** چایکین بقیه این آثار را خوب ارزیابی نمی‌کند. بدیهی است که محققان و مترجمان بعدی نثر معاصر فارسی یا با او هم‌عقیده بودند و یا به نظر او اعتماد کردند: رمان‌هایی که از نظر چایکین سطح پایین بودند هیچگاه به زبان روسی ترجمه نمی‌شدند.

بر اساس **کتابشناسی ایران** که سالهای ۱۹۱۷-۱۹۶۵ را پوشش می‌دهد، داستان **پیروزی عباس** از ابوالقاسم لائوری اولین ترجمه منتشر شده از ادبیات داستانی معاصر فارسی در اتحاد جماهیر شوروی محسوب می‌شود که در **مجله پیک ادبیات خارجی**^۴

۲ - همانجا، ص ۳۳

۳ - در سال ۱۹۲۸ «شرح تاریخ ادبیات فارسی» از یوگنی برتلس در لنینگراد منتشر شد. بخش نهایی آن به وضعیت ادبیات معاصر در ایران اختصاص داده شده است.

۴ - در «کتابشناسی ایران» به اشتباه نقل شده است که این داستان در **مجله «ادبیات خارجی»** منتشر شده است (نگاه کنید به کتابشناسی ایران: آثار ادبی به زبان روسی (۱۹۱۷-۱۹۶۵) نوشته ا.

(شماره ۴، ص ۱۲۰-۱۲۴) در سال ۱۹۲۸ با ترجمه ب. لاپین و ز. خاتسروین^۵ منتشر شد. اطلاعات ما درباره ابوالقاسم لائوری بسیار کم است؛ در بخش **نویسندگان ما مجله پیک ادبیات خارجی** درباره او آمده است: «نویسنده ایرانی جوانی که داستان‌هایش را بر اساس زندگی مردم فقیر می‌نوشت»^۶. ز. خاتسروین در کتاب **خود تهران: داستان‌های کوتاه** جزئیات بیشتری در مورد این نویسنده ارائه می‌دهد:^۷ «این نویسنده نثرپرداز جوان ایرانی در جنوب ایران متولد شد، در جوانی چند سالی را در میان قبایل لر گذراند و برای مدت زمانی به عنوان باربر در بوشهر کار کرد». ز. خاتسروین همچنین می‌نویسد که با لائوری در تهران آشنا می‌شود، شهری که پس از اتمام تحصیلاتش در آنجا زندگی و کار کرد. ابوالقاسم لائوری بلافاصله بعد از اولین دیدار آنها به شوشتر رفت و در میان راه درگذشت. متأسفانه در دیگر منابع روسی و یا در منابع فارسی و انگلیسی موفق نشدم اطلاعاتی در مورد ابوالقاسم لائوری به دست آورم. امیدوارم که یکی از خوانندگان بتواند این کار را انجام دهد. با وجود این، نمی‌توان این احتمال را در نظر نگرفت که ابوالقاسم لائوری واقعاً وجود نداشته و داستان **پیروزی عباس** (این داستان در کتاب **تهران** با عنوان **باربری از جنوب** ترجمه شده است)^۸ را خود ز. خاتسروین نوشته باشد.

یکسال پیش از انتشار داستان ابوالقاسم لائوری در سال ۱۹۲۷، در بولتن دانشگاه دولتی آسیای میانه، نمایشنامه **سرگذشت اشرف‌خان**، **حاکم عربستان**^۹ که توسط میرزا آقا تبریزی در نیمه دوم قرن نوزدهم نوشته شده بود، منتشر شد. تا مدت‌ها اعتقاد بر این بود که مؤلف این نمایشنامه میرزا ملک‌خان است و در نسخه برلین به سال ۱۹۲۲ و همچنین در ترجمه روسی ی. ا. اینگرن دیپلمات شوروی، شرق‌شناس و

ک. سورچوسکایا، با ویرایش ن. ا. کوزنتسف، مسکو: ناوکا، سرویراستاری ادبیات شرق، ۱۹۶۷، ص ۲۸۴).

۵ - زاخاری لویچ خاتسروین (۱۹۰۳-۱۹۴۱) نویسنده، خبرنگار نظامی، فارغ‌التحصیل رشته زبان فارسی از دانشکده زبان‌های شرقی لنینگراد. در سال ۱۹۳۳ کتاب داستان‌های «تهران» را منتشر کرد. بوریس متویویچ لاپین (۱۹۰۴-۱۹۴۱)، نویسنده، خبرنگار نظامی که طی سفر جغرافیایی به آسیای میانه به طور مستقل زبان‌های شرقی را آموخت. ز. ل. خاتسروین و ب. م. لاپین آثار زیادی با همکاری یکدیگر نوشتند، از جمله در سال ۱۹۳۳ شرح و ترجمه تعدادی از غزل‌های حافظ را («حافظ نو») منتشر کردند (دایرةالمعارف ادبی کوتاه، مسکو: دایرةالمعارف شوروی، ۱۹۶۲-۱۹۷۸).

۶ - بولتن ادبیات خارجی، مسکو، ۱۹۲۸، شماره ۴، ص ۱۵۹.

۷ - ز. خاتسروین، تهران: داستان‌های کوتاه، لنینگراد: انتشارات نویسندگان، ۱۹۳۳، ص ۸۶-۸۵.

۸ - همانجا، ص ۸۶-۹۴.

۹ - نام فارسی آن بر اساس نسخه تهران سال ۱۳۵۴، «سرگذشت اشرف‌خان حاکم عربستان در ایام توقف او در تهران» است.

فارغ‌التحصیل دانشگاه دولتی کشورهای آسیای میانه نیز، نام او به عنوان نویسنده ذکر شده بود.

اولین نسخه‌های مستقل ترجمه ادبیات معاصر فارسی در دهه ۱۹۳۰ منتشر شد^{۱۰} که مجموعه داستان‌های محمدعلی جمالزاده از جمله آنهاست. سه داستان از شش داستان و همچنین دیباچه نویسنده را مورخ ایران‌شناس، باریس نیکلایویچ زاخودر (۱۸۹۸-۱۹۶۰) به زبان روسی ترجمه کرد. این کتاب در سال ۱۹۳۶ در مسکو منتشر شد. با این حال اولین نثرنویس ایرانی که آثار او در روسیه منتشر شد، نه «بنیانگذار ادبیات معاصر ایرانی» بلکه احمد خداداده نویسنده روز سیاه کارگر، اولین رمان اقلیمی و کارگری درباره سرنوشت روستاهای ایران بود. ترجمه و بگ. تاردف تحت عنوان **سهیم دهقانی** در سال ۱۹۳۱ یعنی فقط چهار سال پس از انتشار این کتاب در ایران، در مسکو نیز منتشر شد. در مقدمه‌ای که توسط ا. شهری نوشته شده، به منحصر به فرد بودن این کتاب برای ادبیات جدید ایران اشاره شده است که تا قبل از خداداده هیچکس چنین توصیف واضح و قابل اطمینانی از وضعیت غم‌انگیز دهقان ایرانی، چنین تصویر زنده‌ای از زندگی روستایی و چنین نگرش متقاعدکننده‌ای از فشر «طفیلی‌ها»، صاحبان املاک، بورژوازی‌ها و گروه‌های دیگر ارائه نکرده بود. ظاهراً ارزش مستند بودن کتاب خداداده در پیدایش ترجمه روسی آن بسیار اهمیت داشت. هم ا. شهری و هم ف. رستپچین در نقدی که بر ترجمه نوشته است از اطلاعات مندرج در مقدمه **سهیم دهقانی** برای بحث و جدل با طرفداران این دیدگاه، پس از اصلاحات قانون اساسی که موقعیت دهقانان در ایران بهتر شده بود، استفاده می‌کند (ف. رستپچین آنها را «اپورتونیست» می‌نامد)^{۱۱}.

ولادیمیر گنادیویچ تاردف (۱۸۷۹-۱۹۳۸) مترجم و نویسنده‌ای که چهره‌ای برجسته و متفاوت در حوزه مطالعات ایران در شوروی به شمار می‌رود. تاردف که در دوران نوجوانی کارمند بانک بود، به فعالیت‌های روزنامه‌نگاری مشغول بود و

¹⁰ - کتابشناسی ایران: ادبیات در روسیه (۱۹۱۷-۱۹۶۵). گردآورنده: ا. ک. سورچوسکیا، با ویرایش ن. ا. کوزنتسوف. مسکو، ناوکا، سرویراستاری ادبیات شرق، ۱۹۶۷، ص ۲۸۴.

¹¹ - نگاه کنید به نظر ف. رستپچین در مورد ترجمه تاردف را در «کتابشناسی شرق» (شماره ۱ (۱۹۳۲)، ص ۸۰-۸۴. ظاهراً هم برای مترجم، تاردف، و هم برای رمان احمد خداداده، دقیقاً به عنوان یک مدرک تاریخی ارزشمند محسوب می‌شود که وضعیت دهقانان ایرانی منطقه کرمانشاه را در پایان قرن نوزدهم و اوایل بیستم توصیف می‌کند. موضوع مشکلات کشاورزی ایران در ابتدای سده‌های دهه سی به طور فعال توسط محققان شوروی توسعه پیدا کرد. خود تاردف دارای آثاری چون «روابط ارضی در ایران» (مشکلات زراعتی، ۱۹۳۰، شماره ۱۲، ص ۱۱۴-۱۳۴)، «ویژگی‌های اصلی کشاورزی و روابط زراعتی در منطق مرکزی ایران» (شرق نیوز، ۱۹۳۰، شماره ۲۸، ص ۴۶-۷۳)، «مطالبی برای کتابشناسی مشکلات کشاورزی در ایران» (با همکاری ف. ب. رستپچین، مسکو، ۱۹۳۰) و غیره می‌باشد.

بخشی از شهرت‌ش را به عنوان شاعر کسب کرد. او به شرق، فرهنگ و ادبیات شرق علاقه داشت و به‌ویژه شعر فارسی را بسیار ارج می‌نهاد. تاردف تحصیلات خاصی در حوزه شرق‌شناسی نداشت و زبان فارسی را خارج از دانشگاه، پس از سفرش به ایران به عنوان خبرنگار نشریه **لغت روسی**^{۱۲} فراگرفت. وی پس از انقلاب ۱۹۱۷ به خدمت دولت درآمد و از سال ۱۹۲۱-۱۹۲۸ ابتدا به عنوان وابسته مطبوعاتی و سپس به عنوان کنسول شوروی در اصفهان خدمت کرد. ولادیمیر تاردف به هنگام استقرارش در ایران، مجموعه‌ای از اشیای هنری را جمع‌آوری کرد که پس از بازگشت به کشور خود این اشیاء را به موزه فرهنگ کشورهای شرقی که در حال حاضر با نام «موزه دولتی شرق» است، اهدا کرد. علی‌رغم نداشتن تحصیلات عالی، ولادیمیر تاردف از سال ۱۹۲۸ در انیستیتو شرق‌شناسی مسکو در رشته‌های ایران‌شناسی تدریس می‌کرد. و از سال ۱۹۳۵ در بخش مسکو آکادمی دولتی تاریخ فرهنگ کار کرد. تاردف در سال ۱۹۳۸ دستگیر شد و سپس به اتهام جاسوسی به مجازات اعدام محکوم شد؛ و در سال ۱۹۹۴ اعاده حیثیت شد.

ما به تاردف مدیونیم نه تنها به سبب ترجمه نخستین کتاب درباره زندگی دهقانان ایرانی، بلکه به این دلیل که اولین رمان اجتماعی ایران یعنی رمان معروف **تهران مخوف** از مشفق کاظمی را ترجمه کرد. جلد اول آن با ترجمه تاردف در سال ۱۹۳۴ در تاشکند به چاپ رسید. این کتاب چندین سال پیش ترجمه شده بود و سالها در انتظار نشر ماند.^{۱۳} تهران مخوف بیش از هر رمان فارسی دیگری در اتحاد جماهیر شوروی تجدید چاپ شد. به اعتقاد ناشران این در واقع یک «نمونه واضح برای مقایسه جمهوری‌های شکوفای ما با استعمار شرق بود»^{۱۴} و می‌بایست به ساکنان این جمهوری‌ها یادآور شد که انقلاب اکتبر آنها را از چه وحشت و بی‌عدالتی نجات داده است. همه نسخه‌های **تهران مخوف** در پایتخت‌های جمهوری‌های شوروی با اکثریت جمعیت مسلمان، منتشر می‌شد: در باکو، عشق‌آباد، تاشکند و همچنین در دوشنبه (پس از فروپاشی شوروی).

¹² - بر اساس شواهد دیگر، تاردف زبان فارسی را قبل از این سفر هم آموخته بود (نگاه کنید به: شواهدی درباره مجموعه آثار تاردف در سایت موزه دولتی شرق به آدرس اینترنتی زیر:

http://www.orientmuseum.ru/about/history/Default.aspx#Коллекция_V.Г._Тардова

¹³ - برای مثال نگاه کنید به آنچه رستنیچین در مقاله نقد و بررسی خود درباره «سهم دهقانی» نوشت: «ترجمه "سهم دهقانی" عالی است و امیدوارم که هرچه زودتر یکی دیگر از ترجمه‌های تاردف یعنی تهران مخوف مشفق کاظمی که تصویری پررنگ از این شهر ایرانی می‌دهد منتشر شود» (نگاه کنید به کتابشناسی شرق، شماره ۱ (۱۹۳۲)، ص ۸۴).

¹⁴ - پینخاسیک ل. مقدمه تهران مخوف مشفق کاظمی، ترجمه تاردف، تاشکند، ۱۹۳۶، ص

در جریان جنگ بزرگ میهنی و در اولین سالهای پس از جنگ، ترجمه‌های نثر معاصر فارسی به زبان روسی منتشر نشد. وقفه اجباری در انتشار رمان و داستان‌های کوتاه ایرانی تا سال ۱۹۵۵، یعنی زمان انتشار مجموعه داستان‌های کوتاه از نویسندگان ایرانی ادامه پیدا کرد. این مجموعه شامل ترجمه‌های برگزیده ا. م. شویف می‌شد که در آن زمان هنوز متخصصی جوان و ساکن مسکو بود و در حوزه ادبیات معاصر ایران، اواخر قرن نوزده و اوایل قرن بیستم، فعالیت می‌کرد. در مقدمه این مجموعه - که توسط یوگنی برتلس، سرآمد شرق‌شناسان شوروی، نوشته شده است - این کتاب اولین اثری نامیده شده که در طی مدت زمان طولانی به خوانندگان شوروی امکان می‌دهد تا نگاهی به دنیای ادبیات معاصر ایران داشته باشند؛ دنیایی که هنوز دور و ناشناخته است و حتی برای متخصصان قابل دسترس نیست. از مقدمه برتلس می‌توان نتیجه گرفت که در اواسط قرن بیستم نیز پژوهشگران ادبی و ایران‌شناسان با مشکلات مشابه دهه ۱۹۲۰ مواجه بوده‌اند؛ وی همچنین خاطر نشان کرد که بیشتر داستان‌های نویسندگان معاصر ایران در نشریات منتشر می‌شود که اغلب، انتشار آنها با وجود سانسور و مشکلات مالی دشوار می‌شود. برتلس همچنین افزود که «از این رو دنبال‌کردن موج رو به رشد ادبیات معاصر، در خارج از ایران، سخت و گاه تقریباً غیرممکن بود»^{۱۵}.

برتلس در مقدمه مجموعه داستان‌های کوتاه از نویسندگان ایرانی، پارادایم درک نثر معاصر فارسی را، مطابق با چارچوب ایدئولوژی دولت شوروی، به خواننده خود تحمیل می‌کند: یکی از مزایای اصلی ادبیات فارسی معاصر، تعهد به واقعگرایی و همچنین عدم تکلف است که از ویژگی‌های شعر و نثر کلاسیک فارسی به شمار می‌رود. می‌توان نثر معاصر ایرانی را دریچه‌ای به ایران معاصر، تقریباً شاهدهی مستند از زندگی ایرانیان معاصر، دیدگاه‌ها و آرمان‌های آنها محسوب کرد. مخاطب می‌بایست در وهله اول در داستان‌های کوتاه نویسندگانی چون بزرگ علوی، احسان طبری و ا. امید که از دیدگاه‌های چپ حمایت و آن را در آثار خود منعکس می‌کردند به دنبال «تصویری واقع‌گرایانه از حقیقت زندگی ایرانی» باشد. برتلس «از قدرت آنها در بازتاب دقیق و روشن عزم استوار کارگران در مبارزه برای آزادی و آینده بهتر»^{۱۶} می‌نویسد. همچنین به مخاطب پیشنهاد می‌شود که از طریق داستان‌های صادق هدایت، که چندان هم خوش‌بینانه و امیدوارکننده نیستند، با «وجه تاریک واقعیت زندگی ایرانی» آشنا شود که البته وجود آن در کشوری که در مسیر توسعه بورژوازی قرار گرفته، اجتناب‌ناپذیر است.

15 - داستان‌های کوتاه از نویسندگان ایرانی، مقدمه یوگنی برتلس، گردآورنده ا. شویف، مسکو، نشر ادبیات خارجی، ۱۹۵۵، ص ۵.

16 - همانجا، ص ۶.

از اواخر دهه ۱۹۵۰، در اتحاد جماهیر شوروی داستان‌هایی که نقص‌های جامعه ایرانی را به سخره گرفته بودند به محبوبیت زیادی دست یافتند. به طوری که در نیمه دوم دهه ۱۹۵۰ مجموعه‌های متعددی شامل داستان‌هایی از نویسندگان ایرانی که اغلب طنزآمیز بودند، منتشر شد. در این داستان‌ها اولویت با آن نوع طنزی بود که «جنبه‌های منفی زندگی اجتماعی و زندگی ایران امروز را به سخره گرفته بود»^{۱۷}.

صادق هدایت اولین نثرنویس معاصر ایرانی بود که آثارش در سالهای پس از جنگ در اتحاد جماهیر شوروی در یک مجلد و به طور جداگانه منتشر شد. **برگزیده‌های** او در سال ۱۹۵۷ منتشر شد. انتشار این کتاب تا حد زیادی مدیون دانیل کمیسارف، دیپلمات سابق و کارمند سفارت اتحاد جماهیر شوروی در ایران است که نیمه دوم زندگی خود را به عنوان ایران‌شناس و منتقد ادبی صرف کرد. کمیسارف در سال‌های ۱۹۴۳-۱۹۴۴ در تأسیس انجمن روابط فرهنگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی در تهران نقش عمده‌ای داشت. این انجمن با وکس (انجمن روابط فرهنگی اتحاد جماهیر شوروی با کشورهای خارجی) همکاری‌های گسترده‌ای داشت. وی معتقد بود که بنیانگذار نثر هنری معاصر ایرانی و کسی که ژانر داستان کوتاه را در ادبیات فارسی رایج کرد، نه جمالزاده، بلکه صادق هدایت بود. بی شک آثار نویسنده‌ای در این مقیاس، سزاوار یک نسخه جداگانه هم می‌باشد، حتی با وجود این که صادق هدایت هیچگاه در آثار خود حس همراهی نسبت به اتحاد جماهیر شوروی نشان نداد و برخی از آثار او به شیوه‌ای واقع‌بینانه نوشته نشده بود. به هر حال، این آثار در نسخه اول آثار برگزیده صادق هدایت گنجانده نشده بود؛ ترجمه **بوف کور** معروف‌ترین رمان مدرن او بعدتر در سال ۱۹۶۹ منتشر شد. برخی از جنبه‌های آثار صادق هدایت برای مخاطب روس‌زبان تماماً ناشناخته ماند، به عنوان نمونه می‌توان یکی از داستان‌های اولیه هدایت را با نام **سایه مغول** ذکر کرد که داستانی کاملاً ناسیونالیستی است و هرگز به روسی ترجمه نشد.

دهه ۱۹۶۰ اوج انتشار ترجمه‌های نثر معاصر فارسی است. مترجمان این دوره و همچنین کل دوران اتحاد جماهیر شوروی، به طور کلی از کیفیت بالایی برخوردار بودند به دلیل اینکه با انتخاب دقیق از میان مترجمان نامزد شده برگزیده می‌شدند (معمولاً ایران‌شناسان متخصص، کارکنان دانشگاه‌های اتحاد جماهیر شوروی و مؤسسات تحقیقاتی برای این کار انتخاب می‌شدند)، و همچنین به دلیل کار دقیق و ظریف ویراستاران که با وجود از بین بردن برخی از ویژگی‌های سبکی متن اصلی، احتمال خطا از نقطه نظر زبان ادبی روسی را به حداقل می‌رساندند.

۱۷ - ا. م. شویفت، طنز معاصر ایرانی // داستان‌های داستان‌های کوتاه خنده‌دار، انتشارات ادبیات خارجی، ۱۹۵۸، ص ۸.

در اینجا لازم است از برخی ایران‌شناسان سرشناس یاد شود که علاوه بر کار پژوهشی، در کار ترجمه ادبیات معاصر ایران نیز دست داشتند: بوریس زاخادر (۱۹۶۰- شوری؛ آکساندر شویتوف (۱۹۹۴-۱۹۲۱)، ادب‌پژوه و دکترای زبان‌شناسی و ادبیات، کارمند انستیتو شرق‌شناسی و استاد دانشگاه نظامی زبان‌های خارجی و دانشگاه دولتی مسکو؛ دانیل کمیسارف (۲۰۰۸-۱۹۰۷)، دکترای زبان‌شناسی و ادبیات و کارمند انستیتو شرق‌شناسی؛ ورا کلیاشتورینا (۲۰۰۷-۱۹۲۷)، ادب‌پژوه و دکترای زبان‌شناسی و ادبیات، کارمند انستیتو شرق‌شناسی؛ آنا روزنفلد (۱۹۹۰-۱۹۱۰)، زبان‌شناس و دکترای زبان‌شناسی و ادبیات، استاد دانشگاه لنینگراد؛ جهانگیر دری (۲۰۱۸-۱۹۳۲)، ادب‌پژوه، دکترای زبان‌شناسی و ادبیات، کارمند انستیتو شرق‌شناسی، استاد دانشگاه نظامی و دانشگاه دولتی زبان‌شناسی مسکو؛ زویا اسمانوا، ادب‌پژوه، دکترای زبان‌شناسی و ادبیات که در سال‌های ۱۹۵۴ تا ۱۹۹۶ کارمند انستیتو ادبیات جهان آکادمی علوم بود؛ زینائیدا وروژیکینا (۲۰۱۴-۱۹۲۵)، ادب‌پژوه، دکترای زبان‌شناسی و ادبیات، کارمند انستیتو شرق‌شناسی شعبه لنینگراد. همچنین ناتالیا کندیرووا، شرق‌شناس و ویراستار و آکسی میخالیوف، مترجم فارسی و انگلیسی، در ترجمه ادبیات معاصر ایران به زبان روسی نقش بسزایی داشتند.

در دهه ۱۹۶۰ آثار بزرگ علوی، محمود به‌آذین (اعتمادزاده)، محمدعلی جمالزاده، مشفق کاظمی، علی‌اصغر مهاجر، سعید نفیسی، عبدالحسین نوشین، صادق هدایت و صادق چوبک در مجلدی جداگانه منتشر شد. در این دهه، آثار نویسندگان ایرانی در مجموعه داستان‌های کوتاه از نویسندگان شرق و همچنین مجموعه‌های مجزا از نثر معاصر ایران انتشار می‌یافت. با افزایش تعداد انتشارات، لحن مقدمه‌ها نیز تغییر کرد؛ مترجمان و مؤلفان آنها دیگر از عدم دسترسی منابع و ضعف آشنایی با وضعیت ادبیات معاصر ایران شکایت نمی‌کردند، بلکه از جایگاه یک محقق مجرب، ویژگی‌های یک جریان ادبی را شرح می‌دادند.

در پایان این دهه حلقه نویسندگان ایرانی، «آشنا برای مخاطب شوروی» شکل می‌گیرد؛ چهره‌های برجسته ادبیات معاصر فارسی در اتحاد جماهیر شوروی یعنی محمدعلی جمالزاده، صادق هدایت، بزرگ علوی، عبدالحسین نوشین، صادق چوبک، محمود اعتمادزاده (به‌آذین)، از آن جمله‌اند. بعدها در دهه ۱۹۷۰، ترجمه نثرهای معاصر فارسی همچنان به‌طور منظم منتشر می‌شود و فهرست نویسندگان بزرگ، نام‌هایی چون جمال میرصادقی، غلامحسین ساعدی، خسرو شاهانی، احمد محمود، جلال آل‌احمد، فریدون تنکابنی، صمد بهرنگی، ایرج پزشک‌زاد را نیز در بر گرفت. از دهه ۱۹۳۰ تهران مخوف مشفق کاظمی بارها چاپ شده است. در سال ۱۹۷۵ ترجمه رمان سووشون از سیمین دانشور (تحت عنوان مرگ برای زندگی، و در سال ۱۹۷۹

رمان **افسانه و افسون** (معجزه کوتاه‌مدت عنوان روسی این کتاب است) اثر محمدعلی اسلامی‌نوشن منتشر می‌شود. کمی قبل از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی **برگزیده آثار ابراهیم گلستان** به زبان روسی انتشار می‌یابد. داستان‌های نویسندگان ایرانی در مجموعه‌های جداگانه یا به عنوان بخشی از مجموعه داستان‌های شرقی مانند **مجموعه شرقی** در انتشارات دولتی (از سال ۱۹۶۳ با نام **Художественная литература** منتشر می‌شود)، **رمان خاور نزدیک** توسط انتشارات «ناووکا»، **آثار منتخب نویسندگان خاورمیانه** در انتشارات «پراگرس» و انتشارات دیگر به چاپ می‌رسند. اما لازم به ذکر است که داستان‌های نویسندگان ایرانی که در این مجموعه هستند برخلاف داستان‌های نویسندگان کشورهای دوستدار اتحاد جماهیر شوروی، چندان از جایگاه مهمی برخوردار نیستند.

دیدگاه مترجمان و ناشران شوروی در انتخاب نویسندگان برجسته و سرشناس ایران در قرن بیستم نسبت به آنچه توسط پژوهشگران ایرانی و غربی ارائه شده تا حدودی متفاوت است.

بیشتر نویسندگان بزرگ ایرانی در اواسط دهه‌های سوم و چهارم قرن بیستم تحت تأثیر رئالیسم سوسیالیستی بودند که از طریق نویسندگان نشریات توده ای مطرح و تبلیغ می‌شد و تا حدودی پیرو دیدگاه چپ بودند و از آثار ادبی برای ترویج تفکرات خود استفاده می‌کردند. آنها وضع موجود در ایران را نمی‌پذیرفتند، از حکومت و سیاست‌های آن انتقاد می‌کردند و سعی می‌کردند در داستان‌ها و رمان‌های خود زندگی مردم عادی را با همه دشواری‌های آن منعکس کنند. همه اینها به مترجم روسی این امکان را می‌داد که بی آنکه در مقابل ایدئولوژی رسمی قرار بگیرد، آثار بهترین نویسندگان ایرانی را برای ترجمه انتخاب کند. همچنین به دلیل عدم وجود روابط دوستانه و نزدیک بین اتحاد جماهیر شوروی و ایران، مترجمان آزادی انتخاب بیشتری به دست آوردند. طبق تفسیرهای رسمی، روشنفکران پیشرو به بهترین شکل و در حد توان و تجربه خود به مخالفت با فساد بورژوازی غربی، از یک طرف با فساد نخبگان و از سوی دیگر با جهل و ناآگاهی توده مردم و تاریک‌اندیشی رهبران مذهبی پرداختند. احساسات بدبینانه و طبیعت‌گرایی در آثار نویسندگان ایرانی، می‌توانست از طرف مترجم به عنوان انتقادی از وجهه زشت جامعه بورژوازی تلقی شود و به دلیل اینکه این انتقادات به اندازه کافی رشید نبودند، می‌توانست حاکی از عدم بلوغ سیاسی نویسنده ایرانی باشد، که البته برای فردی که در یک نظام بورژوازی با سانسور شدید زندگی می‌کند، قابل اغماض است.

بدین ترتیب، خواننده شوروی با آثار مهم‌ترین چهره‌های ادبیات فارسی قرن بیستم که اهمیت آنها توسط اکثر قریب به اتفاق محققان سراسر جهان به رسمیت شناخته شده

است امکان آشنایی پیدا کرد^{۱۸}. این نویسندگان عبارتند از: محمدعلی جمالزاده، صادق هدایت، بزرگ علوی، صادق چوبک، غلامحسین ساعدی، محمود اعتمادزاده (به‌آذین)، جلال آل‌احمد، سیمین دانشور، احمد محمود، ایرج یزیشک‌زاد، جمال میرصادقی، صمد بهرنگی. آثار این نویسندگان به‌طور گسترده در اتحاد جماهیر شوروی ترجمه شد و در هزاران نسخه در دسترس خوانندگان زیادی قرار گرفت. بسیاری از نثرهای طنزآمیز ایرانی نیز در زمان اتحاد جماهیر شوروی ترجمه شد. داستان‌های رسول پرویزی، ابولقاسم حالت، پرویز خطیبی، عباس پهلوان، فریدون تنکابنی، خسرو شاهانی از آن جمله است. آثار خسرو شاهانی و فریدون تنکابنی بارها و بارها ترجمه شدند و در اتحاد جماهیر شوروی تقریباً محبوب‌تر از وطن خود بودند.

در ارزیابی میزان اهمیت این یا آن اثر در اتحاد جماهیر شوروی و از دیدگاه محققان معاصر می‌توان به تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای اشاره کرد. به عنوان مثال عبدالحسین نوشین برای ایرانیان در وهله اول بازیگر تئاتر و کارگردان، بنیانگذار تئاتر فردوسی (۱۹۲۶) و مروج نمایشنامه‌های غربی در ایران بود. رمان او **علیمراد خان** و دیگران در اتحاد جماهیر شوروی - که او در سال ۱۹۵۲ به آنجا مهاجرت کرد - منتشر شد و مدت‌ها برای خواننده ایرانی ناشناخته بود. تنها در دهه گذشته بود که انتشارات «قطره» تلاش کرد تا آثار عبدالحسین نوشین را دوباره به هموطنان خود معرفی و رمان و داستان‌های کوتاه او را منتشر کند.

آثار بسیاری از شخصیت‌هایی که با حزب توده مرتبط بودند و یا با آن همفکری می‌کردند، از جهت ادبی دارای ارزش خاصی نبود و به همین علت در ایران معاصر مورد توجه خوانندگان و منتقدان ادبی قرار نگرفته است. بسیاری از نویسندگانی که داستان‌های آنها بارها و بارها در اتحاد جماهیر شوروی منتشر شد (احمد قاسمی، عبدالرحیم احمدی (امید)، ایرج علی‌آبادی (دریا)، علی مستوفی (مینو، احمد صادق)، محمدمین محمدی (طوطی))، توسط متخصصان ایرانی و خوانندگان عمومی با عناوین دیگری چون روزنامه‌نگار، مترجم و شخصیت سیاسی از آنها یاد می‌شود. شایان ذکر است که در کنار آثار نویسندگان نامبرده، داستان‌های کوتاه از چهره‌هایی مانند محمدعلی افراشته و احسان طبری که در ایران نیز به عنوان نویسنده و ادیب شناخته می‌شوند، ترجمه و چاپ شده است.

محمدعلی اسلامی ندوشن (م. دیده‌ور)، نویسنده رمان **افسانه و افسون**، در ایران به عنوان منتقد و مترجم، دارای شهرت است. از کمال اجتماعی جندقی به عنوان ویراستار برجسته که مدت زمانی طولانی در مجله **یغما** کار می‌کرد و از علی‌اصغر مهاجر به عنوان کارمند انتشارات مشهور «فرانکلین» و فعال در زمینه مبارزه با

18 - به عنوان نمونه آثار م. هیلیمان را ببینید.

بی‌سوادی یاد می‌شود. سعید نفیسی در ایران به عنوان ادیب برجسته و متخصص ادبیات کلاسیک فارسی مورد احترام است. شهرت فریدون توللی مرهون آثار منظوم است نه منثور؛ محمدعلی سپانلو به عنوان شاعر، مقاله‌نویس، منتقد ادبی و فعال در گسترش ادبیات فارسی معاصر معروف است. خسرو شاهانی که داستان‌های او بارها و بارها قبل و بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی تجدید چاپ شد، در ایران کمتر از روسیه شناخته شده است.

البته نمونه‌های مخالف مثال‌های بالا نیز وجود دارد، از جمله برخی از نویسندگان ایرانی که در وطن خود از شهرت برخوردارند، اما آثار آنها هرگز به زبان روسی ترجمه نشده است. اهمیت این نویسندگان در توسعه ادبیات معاصر فارسی در برخی کتاب‌های پژوهشی روسی ذکر شده است و نام آنها برای ادیبان ایران‌شناس شناخته شده است، اما خوانندگان روس‌زبان از امکان آشنایی با آثار این نویسندگان و ارزیابی درست و شایسته آنها محروم شده‌اند.

شرح آثار ادبی منثور قرن بیستم را که ترجمه روسی آن موجود نیست، با رمان **شمس و طغرا** اثر محمد باقر میرزا خسروی (۱۹۱۰)، شروع می‌کنم. کمیسارف در کتاب خود **تاریخ ادبیات فارسی قرن نوزده و بیست** اهمیت این اثر را یادآور می‌شود. علی‌رغم نقص شکل هنری، این کتاب به‌عنوان یکی از اولین رمان‌های تاریخی در زبان فارسی، از منظر تاریخ ادبیات از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این کتاب تأثیر زیادی بر برخی از رمان‌های تاریخی نیمه اول قرن بیستم در ایران داشت. ژانری بسیار معروف که در ترجمه روسی به طور کامل نشان داده نمی‌شود.

سه‌گانه محمد حجازی **هما** (۱۹۲۷)، **پریچهر** (۱۹۲۹) و **زیبا** (۱۹۳۱) که در ایران همیشه معروف بوده است به زبان روسی ترجمه نشده است. این رمان‌ها که با نام شخصیت‌های اصلی آنها نامگذاری شده‌اند، در واقع پژوهشی در خصوص شخصیت زن ایرانی محسوب می‌شوند. رمان **سوم، زیبا**، که تصویری واقع‌گرایانه از جامعه ایران و به ویژه طبقه متوسط آن ارائه می‌کند، مورد ستایش منتقدان قرار گرفت. رمان‌های حجازی از نظر هنری ایده‌آل نیستند، اما از دیدگاه فرهنگ‌شناختی برای خواننده روس‌زبان می‌تواند جالب توجه باشد. با این حال محتوای آنها از طرف برخی ایران‌شناسان روس بسیار سبکسرانه و سخیف عنوان شده بود. کمیسارف این سه‌گانه را مورد انتقاد قرار می‌دهد و تأکید می‌کند که در رمان‌های حجازی «هیچ‌گونه اختلاف اجتماعی حادی وجود ندارد، گویی که در این زمان در ایران هیچ مشکلی وجود نداشت»^{۱۹}. عدم وجود ترجمه روسی رمان‌های حجازی نه تنها به دلیل محتوای «غیر واقعی» آنها، بلکه به علت موقعیتی است که او در جامعه ایران داشت؛ محمد حجازی

¹⁹ - کمیسارف، تاریخ ادبیات فارسی قرن نوزده و بیست، ص ۳۰۱.

نزدیک و وابسته به حکومت، پیرو دیدگاه‌های محافظه‌کارانه بود و گاهی اوقات اظهارات خصمانه‌ای علیه اتحاد جماهیر شوروی داشت.^{۲۰}

آثار حسین مدنی نیز سرنوشت مشابهی داشت؛ خوانندگان شوروی از طریق ترجمه چند داستان طنزآمیز مدنی با او آشنا شدند، اما رمان **اسمال در نیویورک** که مدنی بخاطر آن محبوبیت زیادی در ایران به دست آورد، همچنان ترجمه نشده است. این رمان طنزآمیز را نمی‌توان در شمار ادبیات فاخر و متعالی آورد، اما اهمیت آن برای فرهنگ عامه ایرانی بسیار بالاست. تحت تأثیر کتاب‌های حسین مدنی شخصیت‌هایی مثل «لوتی»، پسری ساده، تحصیل‌نکرده، شهرستانی، ولگرد و سرخوش، به یکی از شخصیت‌های محبوب ادبیات ایران در قرن بیستم تبدیل شد. چنین شخصیتی در دوران شاه حتی وارد سینما هم شد و هنوز هم وجود دارد.

بزرگ علوی یکی از نمایندگان برجسته ادبیات متعهد و یکی از بزرگترین نویسندگان نثرپرداز ایران در اواسط قرن بیستم است. آثار علوی در زمان اتحاد جماهیر شوروی زیاد ترجمه شدند. با این حال بسیار عجیب است که معروفترین رمان او **چشمهایش** (۱۹۵۲)، که تا به حال تأثیر قابل توجهی در توسعه ادبیات فارسی داشته هنوز به زبان روسی ترجمه نشده است.^{۲۱} دلیل چنین گزینشی احتمالاً نگرش تحقیرآمیز نویسندگان همکار او در اردوگاه چپ نسبت به رمان **چشمهایش** است. این رمان به دلیل عدم انسجام ایدئولوژیک مورد انتقاد قرار گرفت، به‌ویژه به دلیل حملات شدید فرنگیس، قهرمان اصلی رمان که او را نماینده افراد سهل‌انگار محافل بورژوازی نامیدند، کسی که از روی ماجراجویی و بی‌حوصلگی به جنبش چپ پیوسته بود.

نه تنها عدم جدی‌بودن محتوای یک اثر، بلکه عدم تناسب آن با استانداردهای پذیرفته‌شده نیز می‌توانست مانعی برای عدم انتخاب آن برای ترجمه باشد. در دهه ۱۹۳۰، رئالیسم سوسیالیستی به‌عنوان مهم‌ترین سبک هنری در اتحاد جماهیر شوروی اعلام شد. نویسندگانی که از بیان تصویر واقع‌گرایانه از زندگی سرباز زدند به عنوان طرفدار «فرمالیسم» مورد انتقاد قرار گرفتند. در مورد آثار ترجمه‌شده چندان سخت‌گیری نمی‌شد، اما به هر روی، اولویت با نویسندگان رئالیست بود که آثار خود را تحت تأثیر مسائل مختلف اجتماعی می‌نوشتند. به همین دلیل آثار نثرنویسان ایرانی اواسط قرن بیستم که به دیگر جریان‌های ادبی وابسته بودند، به زبان روسی ترجمه نشدند. در میان این آثار، رمان مدرنیستی بهرام صادقی با عنوان **ملکوت** (۱۹۶۱) و

²⁰ - با این حال، این شرایط مانع نشد که دو داستان کوتاه او ترجمه و در مجموعه «در آن شب که برف می‌بارید» (۱۹۶۴) گنجانده شود.

²¹ - تا جایی که می‌دانیم، تنها ترجمه این رمان بزرگ علوی در اتحاد جماهیر شوروی، در ازبکستان و توسط انتشارات پراگرس در سال ۱۹۸۱ منتشر شد.

رمان تقی مدرسی **یکلیا و تنهایی** او (۱۹۵۵) به عنوان اولین نمونه «نثر توراتی» در ادبیات فارسی معاصر، شایان ذکرند.

با این حال دلایل بی‌توجهی مترجمان و ناشران شوروی به برخی از نویسندگان ایرانی همیشه ایدئولوژیک نبوده است. علاوه بر ملاحظات ایدئولوژیک، ترجیحات شخصی مترجم یا نویسنده، همچنین دشواری‌های کار ترجمه نیز نقش داشته‌اند. همه مترجمان ادبیات فارسی شرق‌شناسان حرفه‌ای بودند که مشغول فعالیت‌های پژوهشی و تدریس هم بودند؛ و طبعاً همه فرصت نمی‌کردند زمان زیادی صرف ترجمه داستان کنند. متخصصان نیز از کار بر روی آثار بزرگ ادبی که ممکن بود سالها عمر خود را صرف آن کنند، خودداری می‌کردند. به نظر می‌رسد رمان محمدعلی افغان شوهر **آهو خانم** (۱۹۶۱) که بسیار مورد ستایش منتقدان ایرانی قرار گرفت و خوانندگان نیز از آن استقبال گرمی کردند، همچنین رمان **کلیدر** (۱۹۷۸-۱۹۸۴) و **جای خالی سلوچ** محمود دولت‌آبادی صرفاً به دلیل حجم بالا به زبان روسی ترجمه نشدند. منتقدان ادبی روسیه به اهمیت این آثار اشاره کرده‌اند (به‌عنوان مثال جهانگیر دری، از محمود دولت‌آبادی به‌عنوان «بزرگترین نویسنده‌ای که در آثارش موضوعات مردمی ۲۲ غالب است» نام می‌برد. عدم وجود ترجمه روسی آنها را می‌توان این‌گونه توجیه کرد که این رمان‌ها مترجم مشتاقی که حاضر باشد چند سال از زندگی خود را به ترجمه یک رمان بلند اختصاص دهد نیافته‌اند.

از دهه ۱۹۸۰ به‌تدریج تعداد انتشار ترجمه‌های نویسندگان معاصر ایرانی کاهش یافت. در این روند تغییر و تحولات سیاسی ایران نقش خاص خود را داشت؛ اتحاد جماهیر شوروی در ابتدا از انقلاب «ضد امپریالیستی» سال ۱۹۷۹ حمایت کرد، اما خیلی زود موضع خود را نسبت به جمهوری اسلامی جوان تغییر داد و در جنگ ایران و عراق ۱۹۸۰-۱۹۸۸ از عراق پشتیبانی کرد. همچنین روند ترجمه تحت تأثیر جنگ افغانستان نیز قرار گرفت؛ دولت به مترجم نظامی که قادر باشد در کوتاه‌ترین زمان ممکن زبان دری را بیاموزد نیاز داشت و نه به متخصصانی در زمینه ترجمه داستان.

با وجود این، در دهه ۱۹۸۰ در اتحاد جماهیر شوروی، آثار نویسندگان بزرگ ایرانی قبل از انقلاب از جمله ایرج پزشک‌زاد، جلال آل‌احمد، ابراهیم گلستان، احمد محمود، جمال میرصادقی، صادق چوبک به زبان روسی ترجمه شدند. داستان‌های طنزآمیز خسرو شاهانی و فریدون تنکابنی به طور فعال تجدید چاپ شدند و چند نسخه جدید از **تهران مخوف** مشفق کاظمی نیز منتشر شد.

اما ترجمه نویسندگان جوانی که آثار خود را در آخر دهه ۱۹۸۰-۱۹۷۰ شروع کرده بودند، تقریباً از زیر چاپ بیرون نیامدند. فقط چند داستان کوتاه از آثار چهره‌های

22 - جهانگیر دری، در تلاش برای کمال// کمیسارف، تاریخ ادبیات فارسی قرن نوزده و بیست، ص ۴۲۱.

بزرگ ادبیات معاصر فارسی، مانند نادر ابراهیمی، هوشنگ گلشیری، و همچنین مهشید امیرشاهی به زبان روسی ترجمه شد.

اما آثار رضا براهنی، اسماعیل فصیح، محسن مخملباف، شهرنوش پارسی‌پور، عباس معروفی، منیرو روانی‌پور و بسیاری نویسندگان دیگر، هنوز در انتظار مترجم هستند.

از اوایل دهه ۱۹۹۰ تا سال ۲۰۰۴ ترجمه روسی ادبیات معاصر فارسی در روسیه منتشر نشد. از زمان فروپاشی شوروی، دولت دیگر از ترجمه ادبیات داستانی حمایت نکرد و شغل مترجم هیچ درآمدی نداشت؛ بسیاری از شرق‌شناسان مجبور شدند حرفه خود را ترک کنند، و کسانی که ماندند نیز نتوانستند زمان کافی به ترجمه ادبیات معاصر اختصاص بدهند. در دهه ۱۹۹۰ به تدریج ارتباط شخصی بین شرق‌شناسان، مترجمان و نویسندگان ایرانی قطع شد؛ نسل قدیم نویسندگان به تدریج صحنه را ترک کردند، به خارج از کشور رفتند و یا فعالیت‌های ادبی را کنار گذاشتند و نویسندگان جوان و وفادار به آرمان‌های جمهوری اسلامی جایگزین آنها شدند. این نویسندگان به ارتباط با متخصصان خارجی همیشه علاقمند نبودند. ناشران خصوصی روس ترجمه آثار ادبیات معاصر فارسی را نمی‌پذیرفتند، از بیم آنکه برای آنها سودآور نباشد؛ بازار کتاب روسیه پر شده بود از آثار نویسندگان خارجی و داخلی که به دلیل ملاحظات ایدئولوژیک در زمان اتحاد شوروی منتشر نشده بودند، اما خوانندگان روس به ادبیات جدید ایران اسلامی، کشوری که مخالف غرب بود، علاقه کمی داشتند.

در سال ۱۹۹۷ تلاش‌هایی برای برقراری روابط جدیدی با نویسندگان ایرانی صورت گرفت. برای اولین بار طی سالهای متمادی این ابتکار عمل نه از طرف شرق‌شناسان حرفه‌ای، بلکه از طرف دستداران ادبیات فارسی یعنی نویسندگان اهل پتربورگ ا. ف. نویکف^{۲۳} و ا. پ. آندریوشکین، که وی بعدها به پرکارترین مترجم ادبیات معاصر فارسی در روسیه تبدیل شد، صورت گرفت.

آنها از طرف رئیس اتحادیه نویسندگان روسیه نامه‌ای به نویسندگان ایران فرستادند و خواستار گسترش روابط ادبی بین دو کشور شدند. این درخواست توسط ا. پ. آندریوشکین به سفارت جمهوری اسلامی ایران فرستاده شد و پس از مدتی از حوزه هنری ایران^{۲۴} پاسخ دریافت شد. این اداره برای همکاری اعلام آمادگی کرد و کتب نویسندگان معاصر ایرانی را به مترجمان روس اهدا کرد. در سال ۲۰۰۰ ا. پ.

²³ - الکساندر فیودوروچ نویکف، عضو اتحادیه نویسندگان روسیه، استاد دانشگاه فناوری‌های اطلاعات، مکانیک و نورشناسی.

²⁴ - حوزه هنری نهادی است که بخشی از سازمان تبلیغات اسلامی که به طور مستقیم زیر نظر رهبر جمهوری اسلامی است، محسوب می‌شود. هدف حوزه هنری، حمایت از ادبیات و هنر، بیان ارزش‌های جمهوری اسلامی است. حوزه هنری سازمان بزرگی است که در زمینه نشر،

آندریوشکین به همراه گروهی از نویسندگان روس با دعوت حوزه هنری ایران در نمایشگاه کتاب تهران شرکت کردند. آثار نادر ابراهیمی، جمشید خانیان و هوشنگ مرادی کرمانی در این سفر به آندریوشکین هدیه داده شد. بعدترها آثار آنها در مجموعه داستان **کالیدوسکوپ ایرانی**^{۲۵} (۲۰۰۵) ترجمه و چاپ شد. این اولین مجموعه ترجمه نثر معاصر فارسی به زبان روسی پس از دوره اتحاد جماهیر شوروی بود.

مجموعه **کالیدوسکوپ ایرانی** توسط انتشارات «سوئچ» با مدیریت ا. پ. آندریوشکین منتشر شد. در تدوین آن علاوه بر ا. پ. آندریوشکین، دکتر جهانگیر دری از ایران‌شناسان مسکو و بهروز مرباغی، تاجر ایرانی که در آن زمان در پتربورگ زندگی می‌کرد مشارکت داشتند.

در سالهای بعد، سازمان‌های دولتی ایران همچنان در روند ترجمه به زبان روسی و انتشار ادبیات فارسی معاصر فعالیت داشتند. به‌عنوان نمونه در سال ۲۰۱۰ نشر «مطالعات شرق‌شناسی پتربورگ» کتاب دو جلدی **نثر معاصر ایرانی: گلچین داستان‌های ایرانی** را منتشر کرد. این کتاب با حمایت ریزنی فرهنگی ایران در مسکو که در آن زمان با مدیریت آقای ابوذر ابراهیمی ترکمان بود منتشر شد. ترجمه این کتاب توسط ایران‌شناسان روس و دانشجویان شرق‌شناس انجام شد. این مجموعه شامل داستان‌هایی از کتاب‌های منتشر شده در انتشارات ایرانی «تکا» (توسعه کتاب ایران) بود. این نشر وابسته به مؤسسه نمایشگاه‌های فرهنگی است. فعالیت اصلی این مؤسسه انتشار آثار نویسندگان و شاعران جوان ایرانی است.

در سال ۲۰۱۱، انتشارات ایرانی «الهدی» ترجمه دو رمان **استخوان خوک و دستهای جذامی و روی ماه خداوند را ببوس** مصطفی مستور، نویسنده معاصر را منتشر کرد. انتشارات «الهدی» که از سال ۱۹۸۴ آغاز به کار کرد، وابسته به سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی است.^{۲۶} این سازمان مأموریت‌های فرهنگی ایران در خارج از کشور و به طور کلی سیاست‌های فرهنگی ایران در خارج از کشور را مدیریت می‌کند.

در سال ۲۰۱۲، انتشارات «وچه» در مسکو بنا بر درخواست طرف ایرانی، کتاب **داستان‌های آموزنده نویسندگان ایرانی** را منتشر کرد که شامل داستان‌های کوتاه آموزنده برای کودکان و نوجوانان می‌شد.

فعالیت‌های آموزشی، تحقیقاتی، تهیه فیلم از هنرمندان حمایت مالی می‌کند و رویدادهای مختلف فرهنگی و مسابقات برگزار می‌کند.

²⁵ - منبع اطلاعات: مکاتبات نویسنده این مقدمه با ا. پ. آندریوشکین.

²⁶ - این سازمان توسط رهبر و شورایی متشکل از پانزده عضو مدیریت می‌شود که شامل وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی و شخصیت‌های فرهنگی منصوب‌شده توسط رهبر است. رئیس شورا

از سال ۲۰۱۲ اغلب ترجمه‌های ادبیات معاصر فارسی توسط انتشارات «صدر»، بعضاً با همکاری انتشارات «وجه» و با حمایت بنیاد مطالعات اسلامی ابن سینا و یا رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در مسکو به چاپ می‌رسد. ترجمه نثر معاصر ایرانی، عمدتاً ژانر رمان در سری **پرفروش‌های ایرانی** و **موزاییک ایرانی** چاپ می‌شوند. در چند سال اخیر، این نشر توجه خاصی به ادبیات کودکان داشته است؛ به عنوان مثال، ترجمه داستان‌هایی از **شاهنامه** فردوسی مخصوص کودکان، مجموعه داستان‌های **شکرستان** که بر اساس مجموعه کارتون معروف ایرانی ایجاد شده و همچنین داستان‌هایی اقتباسی با محتوای دینی برای خوانندگان جوان.

در میان ترجمه‌های ادبیات معاصر فارسی، کتاب‌ها و داستان‌های با موضوع جنگ ایران و عراق از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. این رویارویی هشت‌ساله که به طور رسمی در ایران «دفاع مقدس» نامیده می‌شود، در فرهنگ و ایدیولوژی جمهوری اسلامی، تقریباً فضایی کمتر از جنگ بزرگ میهنی روسیه در روسیه معاصر به خود اختصاص نداده است. علاوه بر نثر جنگ از نویسندگانی چون، احمد دهقان، حبیب احمدزاده، خاطرات کسانی که به جبهه رفته‌اند، اعضای خانواده آنها و همچنین افرادی که از اسارت برگشته‌اند نیز به زبان روسی ترجمه شده‌اند.

البته مشارکت فعال سازمان‌های دولتی ایران در ترجمه و انتشار آثار ادبیات فارسی معاصر، محدودیت‌های خاصی در انتخاب نویسندگان و موضوع آثار ترجمه‌شده ایجاد می‌کند. اکثریت قریب به اتفاق نویسندگان پس از انقلاب که آثارشان به زبان روسی ترجمه شده است، به جمهوری اسلامی وفادار هستند. آثار آنها یک ادبیات متعهد جدیدی را ایجاد کرده که ارزش‌های میهن‌پرستانه و تقوای اسلامی را توصیه می‌کند.

در چنین شرایطی مخاطب روس تقریباً از فرصت آشنایی با رمان‌ها و داستان‌های نویسندگان ایرانی محبوب نسل جدید که آثارشان در حوزه منافع سازمان‌های دولتی ایران نیست، محروم می‌ماند. به همین دلیل نیز نثر نویسندگان مهاجر ایرانی تقریباً بی‌هیچ توجهی مانده است. استثنائات نادری وجود دارد، از جمله کتاب‌های نویسندگان ایرانی که به زبان‌های اروپایی نوشته شده و در اروپا یا آمریکا محبوبیت به دست آورده‌اند؛ برای مثال در سال‌های اخیر، رمان **پشت بام‌های تهران** از مهبد سراجی (انتشارات «دومینو»، «اکسمو») و رمان‌های مصور **مرجان ساتراپی** با عناوین **پرسپولیس** و **خورش آلو با مرغ**، به زبان روسی ترجمه شده‌اند. ترجمه از زبان‌های اروپایی بدون مشارکت ایران‌شناسان حرفه‌ای انجام می‌شود که گاهی اوقات به ترجمه‌های عجیب منجر می‌شود.

مانع جدی که بر سر راه ترجمه ادبیات معاصر ایران قرار دارد، نه صرفاً دلایل مالی، بلکه کمبود پژوهش‌ها و تحقیقات درباره ادبیات جدید ایران به زبان روسی نیز است که عمدتاً به علت عدم دسترسی راحت به منابع و همچنین ضعف توسعه روابط فرهنگی خارج از سازمان‌های دولتی است. تاریخ گسترش ادبیات ایران در دوره پس

از انقلاب سال ۱۹۷۹ در تحقیقات فارسی به طور مستند موجود است. بخش‌هایی از آن نیز در آثاری به زبان‌های اروپایی منعکس شده است.^{۲۷} امیدوارم که کتابشناسی حاضر، نه تنها به آشنایی خواننده روس‌زبان با رمان‌ها و داستان‌های نویسندگان ایرانی که تاکنون به زبان روسی ترجمه شده‌اند، بلکه به ظهور ترجمه‌ها و پژوهش‌های جدید نیز کمک کند.

هدف کتابشناسی حاضر، آشنا کردن خواننده روس‌زبان با تمام انواع ترجمه‌های نثر معاصر فارسی موجود است و بیش از صد مؤلف را در برمی‌گیرد. این کتابشناسی شامل آثاری است که در مجله‌های جداگانه، به عنوان بخشی از مجموعه داستان و یا در مجله‌های ادبی مهم مثل **ادبیات خارجی**^{۲۸} منتشر شده‌اند.

این منابع به ترتیب حروف الفبا و با نام خانوادگی نویسنده نوشته شده است. برای هر نویسنده، سال تولد، نام او به فارسی و نام مستعار یا تخلص ادبی در صورت وجود، و همچنین زندگی‌نامه مختصری به زبان روسی، به استثنای چند مورد که اطلاعی از آنها یافت نشد، نوشته شده است. پس از عنوان روسی اثر ترجمه‌شده، نام اصلی آن در داخل پرانتز به فارسی آمده است.^{۲۹} در مواردی که امکان نامگذاری به زبان اصلی وجود نداشت، این علامت (...) گذاشته شده است. کتابشناسی با فهرستی از مجموعه کتاب‌هایی که ترجمه نثر معاصر فارسی را منتشر کرده، فهرست الفبایی نویسندگان به فارسی و فهرست کتاب‌های آموزشی و پژوهشی در زمینه ادبیات معاصر ایران به زبان‌های روسی، انگلیسی و فارسی، تکمیل شده است.

نویسنده این کتابشناسی از رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در مسکو و شخص آقای دکتر قهرمان سلیمانی ریاست این مرکز، و بویژه شخص آقای دکتر رضا ملکی ریاست پیشین رایزنی فرهنگی ج.ا.ا. در مسکو قدردانی می‌نماید. تنها

27 - پیوست سوم را ببینید.

28 - همچنین این کتابشناسی شامل ترجمه‌های منتشر شده در مجله «چوتکی» («تسبیح») در سال ۲۰۰۹ و ۲۰۱۱ است که مربوط به دوره زمانی سال ۱۹۱۷ تا ۱۹۶۵ می‌باشد و اطلاعاتی درباره انتشار ترجمه‌های نثر معاصر فارسی در روزنامه‌های منتشر شده در اتحاد جماهیر شوروی، بر اساس «کتابشناسی ایران» (کتابشناسی ایران، آثار ادبی به زبان روسی (۱۹۶۵-۱۹۱۷) نویسنده: ک. سورچوسکایا، با ویرایش ن. ا. کوزنتسوف، مسکو: ناوکا، سرویراستاری ادبیات شرق، ۱۹۶۷).

29 - عنوان برخی از ترجمه‌های نثر معاصر فارسی در «کتابشناسی ادبیات داستانی معاصر از دوران جنبش مشروطه تا سال ۱۳۸۹» که توسط فرهنگستان زبان و ادب فارسی در سال ۲۰۱۰ منتشر شده، موجود است، اما عناوین فارسی برخی از این ترجمه‌ها در این کتابشناسی ترجمه معکوس آنها از زبان روسی است، به همین دلیل مؤلف این کتابشناسی ترجیح داد از آن به عنوان منبع استفاده نکند (نگاه کنید به کتابشناسی ادبیات داستانی معاصر از مشروطه تا سال ۱۳۸۹، زیر نظر فریده رازی. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۰).

به لطف حمایت‌های آقای دکتر رضا ملکی تدوین چنین کتابشناسی امکان‌پذیر شد و به پیشنهاد ایشان مقدمه کتابشناسی حاضر به صورت دوزبانه فراهم شد تا بدین‌ترتیب نه تنها در اختیار خواننده روس‌زبان، بلکه در اختیار خوانندگانی که فارسی می‌دانند نیز قرار گیرد. مؤلف همچنین از خانم‌ها دکتر ناتالیا چالیسوا، لایلا لاهوتی و ناتالیا پریگارینا و آقایان الکساندر آندریوشکین و علی دهباشی برای نظرات ارزشمند و کمک‌هایشان در کار بر روی این کتابشناسی و مقدمه آن سپاسگزاری می‌کند. و به طور ویژه از دکتر نرگس سنایی که این مقدمه را به زبان فارسی ترجمه کردند، تشکر می‌کند. مسئولیت هرگونه خطایی در کتابشناسی حاضر به طور کامل بر عهده نویسنده این سطور است.

Nikitenko, E. L. Persian Prose of the 20th and 21st Centuries in Russian Translations / Scientific editor M. A. Alontsev; Introduction transl. into Persian by N. Sanai; National Research University Higher School of Economics. — Moscow: HSE Publishing House, 2020. — 160 pp. — ISBN 978-5-7598-2133-5 (pbk). — ISBN 978-5-7598-2063-5 (e-book).

The book aims to acquaint the reader with the variety of existing Russian translations of the modern Persian prose and help the researchers of the modern Persian literature evaluate to what extent the Iranian literature of the 20th and 21st centuries is available in Russian translations and what blank spaces need to be filled. The book opens with the essay on the history of Russian translations of the modern Persian prose including a brief review of the masterpieces of Persian literature currently unavailable in Russian translations. The bibliography includes 126 names of Iranian authors whose novels, novellas, and short stories have been published in Russian from the 1920s to 2018. Every author's name comes with a brief CV; Russian title of a literary work is accompanied in parentheses with its original title in Arabic and Persian graphical form.

The book is intended for students majoring in Persian and Iranian studies, specialists in Persian literature as well as for all interested in Iranian literature of the 20th century.

Научное издание

Никитенко Евгения Леонидовна

**Персидская проза XX–XXI веков
в русских переводах**

Зав. книжной редакцией *Е.А. Бережнова*

Редактор *В.Е. Красавцева*

Компьютерная верстка: *О.А. Быстрова*

Корректор *Е.Е. Андреева*

Дизайн обложки: *В.И. Каменева*

В оформлении обложки использована фотография
<[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Abyaneh-Iran_\(15\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Abyaneh-Iran_(15).jpg)>
Mostafameraji / CC-BY-SA-4.0

Национальный исследовательский университет
«Высшая школа экономики»
101000, Москва, ул. Мясницкая, 20,
тел.: (495) 772-95-90 доб. 15285

Подписано в печать 15.12.2019. Формат 60×90/16
Гарнитура Newton. Усл. печ. л. 10,0. Уч.-изд. л. 5,6
Печать офсетная. Тираж 300 экз. (1-й завод — 100 экз.). Изд. № 2348. Заказ №

Отпечатано в в АО «ИПК «Чувашия»
428019, г. Чебоксары, пр. И. Яковлева, 13,
тел.: (8352) 56-00-23